

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

«Формування громадянської компетентності учнів засобом вивчення життя та діяльності гетьмана Пилипа Орлика»

Студентки 2 курсу, групи СОІз-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Ковач Марії Іванівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Єгрешій Олег Ігорович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Паска Богдан Валерійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

Ковач М.І. Формування громадянської компетентності учнів засобом вивчення життя та діяльності гетьмана Пилипа Орлика. Івано-Франківськ, 2024. 101 с.

У дипломній роботі проаналізовано джерела та історіографію проблеми. Зроблена спроба типологізації і класифікації як джерел так і історіографії «за походженням» та видовою ознакою.

Розкрито теоретичний аспект формування громадянської компетентності у школярів шляхом вивчення життєдіяльності цього гетьмана. Висвітлено загальні риси законотворчої і військової діяльності цього історичного діяча.

У четвертому розділі висвітлено методичні засади формування громадянської компетентності ліцеїстів 8 класу засобом вивчення життя та діяльності гетьмана. Окреслено можливості використання матеріалів дипломної роботи у навчальному процесі та гуртковій роботі в закладах загальної середньої освіти на конкретних прикладах тематичних блоків. Укладено план-конспект щодо цієї теми.

Ключові слова: Гетьманська держава, Пилип Орлик, Конституція 1709 р., українське козацтво, методичні прийоми.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	7
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	17
РОЗДІЛ 3. ЗАКОНОТВОРЧА І ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА	33
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІЦЕЇСТІВ 8 КЛАСУ ШЛЯХОМ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА	58
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми. Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну постало багато завдань які виконуються зараз і які ще треба буде виконати в майбутньому – відбудова, відродження економіки, розбудова військово-промислового комплексу держави, виплачування кредитів державам-союзникам України, покарання російських воєнних злочинців і т. д. У ЗМІ та у суспільстві в цілому всі ці аспекти дуже жваво обговорюються. Проте є одна обставина, якій, на наш погляд, не віділяють належної уваги – викрадення дітей. Росія незаконно вивезла з України тисячі українських школярів. Зараз цих дітей в Росії вчать російські так звані «вчителі», за російськими програмами – вчать ненавидіти Україну. Проблематика полягає в тому, що діти це ще несформовані в повній мірі особистості. Через це ними легко маніпулювати. А дивлячись на російських пропагандистів, можна сміливо зробити висновок що в російських школах працюють першокласні брехуни й маніпулятори.

Крім того, на тимчасово окупованій території України, навчання нерідко також ведеться російською мовою. На цю територію росія завезла тисячі підручників з російської мови та літератури, історії росії. Крім того, росія намагається здійснювати маніпулятивний вплив на дітей та викривляти їхню свідомість навіть за допомогою підручників географії. Нам складно уявити як рашистам вдалося зробити потужним інструментом пропаганди ще й географію, проте це факт. Саме тому, коли Українська держава поверне депортованих дітей постане проблема: заново сформувати у них громадянську компетентність, що, на нашу думку, дорівнює усвідомленню себе громадянином України. Через те, ми вважаємо доцільним використати вивчення діяльності Пилипа Орлика в практиці формування громадянської компетентності школярів, оскільки в свій час ця людина вміло викривала всю суть росії та понад двадцять років присвятила тому, аби створити антиросійську коаліцію. Взаємодіючи з такими впливовими на той час

державами як Польща, Туреччина, Франція, Швеція, Молдова і т. д. У силу цих причин вважаємо, що нашій роботі властива суспільно-політична актуальність. Думається, що нашій роботі притаманна також і наукова актуальність адже особі Пилипа Орлика в Україні присвячено не так вже й багато монографій і статей.

Мета – вивчити можливості формування громадянської компетентності учнів засобом вивчення життя та діяльності Пилипа Орлика. Із мети випливають завдання:

Завдання дослідження:

- 1) Визначити джерела та історіографію проблеми дослідження.
- 2) Дослідити теоретичний аспект формування громадянської компетентності у школярів
- 3) Розкрити законотворчу і військову діяльність гетьмана Пилипа Орлика
- 4) Окреслити методичний інструментарій формування громадянської компетентності ліцеїстів 8 класу шляхом вивчення життя та діяльності гетьмана

Об'єктом дослідження виступає життя та діяльність Пилипа Орлика, а **предметом** – формування громадянської компетентності школярів шляхом вивчення життя та діяльності Пилипа Орлика

Наукова новизна дипломної роботи полягає у спробі теоретичного інтегрування життя та діяльності гетьмана Пилипа Орлика в процес формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. Прагнемо також викласти авторське бачення на процес формування громадянської компетентності учнів зокрема в екстраполяції на учнів 8 класу ..

Хронологічні рамки роботи обумовлені роками життя Пилипа Орлика та охоплюють період з 1672 по 1742 рр.

Географічні межі даного дослідження перед усім становлять територію Правобережної та Лівобережної України, а також Білорусь (село

Косути, де народився майбутній гетьман), Молдову (місто Бендери, де була створена Конституція), Румунію (місто Ясси, де помер Орлик).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна буде використовувати під час семінарів з педагогіки та під час безпосередньої педагогічної діяльності в закладах освіти, зокрема для програми ЗОШ восьмого класу.

Апробація наукових результатів даного дослідження була здійснена шляхом публікації статті на тему «Формування громадянської компетентності у школярів» у «Студентських історичних зошитах» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника № 16 за 2024 р. [47]

Структура та обсяг магістерської роботи складатиметься зі змісту, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Війна, яку розв'язала Росія проти України показала важливість формування громадянської компетентності школярів. Доказом цієї обставини є хоча би той факт, що випадків колабораціонізму стає дедалі більше. Крім того перед початком повномасштабного вторгнення ніхто не сприймав серйозно інформацію про те, що Росія нападе. Це також, на наш погляд, свідчить про вкрай низький рівень громадянської свідомості громадян. Саме тому дослідження даної теми є як ніколи доречним [47, с. 125-126] Але для більш ефективного дослідження даної теми слід перш за все проаналізувати джерельну базу дослідження. Окремо варто зупинитися на анкетуванні, яке ми провели під час проведення нами педагогічної практики (вересень–листопад 2024 р.) у 8-А класі Золотарівського ліцею Драгівської сільської ради. Це цінна інформація, яка дає нам можливість, так би мовити, із середини побачити на якому рівні знаходяться знання в учнів/ліцеїстів того регіону про гетьмана Пилипа Орлика, що знають, а про що забули чи не знають взагалі діти. Зібрану інформаційну базу ми зібрали в умовний свій особистий архів [1]. Це можна віднести до неопублікованих першоджерел.

Окрема мова про опубліковані джерела. Варто виділити «Історію України : Хрестоматію» (упорядник Володимир Литвин) [2]; книгу хрестоматійного характеру «Конституція Пилипа Орлика» («Пакти і Конституції...»), або «Договори і постанови прав і свобод військових...») упорядником якої виступив А.Коваль [3]; роботу «Староукраїнський текст: Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія» яку підготувала О. Вовк. Ці документи вийшли друком у історичному журналі «Архіви України» 2010 р. [4].

Окрема мова про літературу, яка стосується нашої теми. Зокрема наукову літературу що стосується процесу формування громадянської компетентності учнів. Так, проблеми формування громадянської компетентності у своїх працях досліджували: Т. Ремех, Т. Смагіна, Л.

Задорожна. Зокрема Л. Задорожна узагальнила таким чином: «Сучасна школа має сприяти розвиткові демократичної культури, формуванню у своїх учнів громадських компетентностей, необхідних для проживання в європейському суспільстві [45, с. 17]

Не можемо ми оминати увагою і наукову літературу яка стосується гетьмана Пилипа Орлика, оскільки його постать є об'єктом нашого дослідження. Майже всі вищенаведені характеристики державотворчої діяльності П. Орлика були написані дослідниками за межами України (за винятком В. Різниченка, який надрукував своє дослідження у 1918 р. у незалежній на той час Українській державі). Тоді, як спочатку у царській росії, а згодом і у комуно-більшовицькому СРСР на прізвище П. Орлика було накладено тавро «запроданця», «поплічника-лакея» І. Мазепи й «зрадника українського народу». Якщо царській владі П. Орлик дійсно багато в чому «насолив» і був як «більмо в оці», то чим він розгнівив радянських ідеологів і комуністичних партократів? Ворог, по «великому, гамбурзькому рахунку», як то кажуть, і в більшовиків (самовідданих борців з капіталістами-експлуататорами), та і в українського гетьмана у вигнанні був спільний – російський імперіалізм, проте «феодалі» І. Мазепа і П. Орлик крім того ще й намагалися відірвати Україну й українців від братнього російського народу і Росії, хоча й царської, але такої «своєї» імперії. А таке вірні лєнінці, сталінці та інші спадкоємці і продовжувачі їх справ не прощають. [34, с. 78]

Ось так змушена була описати життя і діяльність П. Орлика у 1967 р. у «Советской исторической энциклопедии» відома дослідниця української минувшини Олена Апанович, яка, до речі, у 1972 р. сама стала об'єктом переслідувань із боку комуністичних ідеологів за свою досить таки національно-патріотичну книгу «Збройні сили України першої половини XVIII ст. (К., 1969): «Орлик, Пилип (1672–1742) – український козацький старшина, прибічник І. С. Мазепи. До 1702 р. служив у Генеральній військовій канцелярії, упродовж 1702–1709 рр. займав уряд генерального писаря. Після Полтавської битви втік до Туреччини. У 1710 після смерті Мазепи за

ініціативою шведського короля Карла XII козацька старшина, яка знаходилася в Турції проголосили Орлика гетьманом. Підписані Орликом «статті» (договір) визнавали вічний протекторат Швеції над Україною. В 1711 р. брав участь у грабіжницькому татарському поході в Україну. В 1714-20 жив у Швеції, Німеччині, Польщі і Франції намагаючись організувати інтервенцію цих держав супроти Росії. Пізніше повернувся до Туреччини. Зберігся «Щоденник» Орлика за 1700-32». А в літературі, присвяченій цьому питанню, дослідниця, мала сміливість вказати українознавчу працю В. Різниченка, видану у Києві 1918 р. [6, с. 614-615].

Усього лише через чотири роки, а саме у 1971 р., але вже у «Радянській енциклопедії історії України» без авторства і літератури з'явилася стаття, в якій акценти було кардинально змінено: «Орлики – український старшинський рід кін. 17 – поч. 18 ст. Пилип Орлик (1672–1742) – генеральний писар [1702–1708], один з співучасників зради І. Мазепи. Походив з української шляхти. Володів значними маєтностями. Після розгрому швед. загарбників у Полтавській битві 1709 втік до Туреччини. Після смерті І. Мазепи купка старшин зрадників проголосила П. Орлика «гетьманом». У 1711 р. разом із кримськими татарами брав участь у грабіжницькому нападі на Україну. Із 1714 р. перебував у Швеції, потім у Німеччині, Польщі, Франції, Туреччині, намагаючись підбити їхні уряди на збройну інтервенцію проти Російської держави, за що обіцяв їм за продати Україну. Григорій Орлик (1702–1759) разом зі своїм батьком Пилипом Орликом і кошовим отаманом К. Гордієнком продовжував зрадницьку політику І. Мазепи. Після поразки Туреччини в російсько-турецькій війні 1735–1739 і провалу їхніх зрадницьких планів Григорій Орлик виїхав до Франції, де намагався схилити уряд Людовика XV до боротьби проти Росії. Служив у французькому війську, дістав титул графа і чин генерала. Український народ затаврував Орликів як зрадників в історичних думках» [8, с. 296].

Ми свідомо поміщуємо такі розлогі цитати аби побачити яким чином змальовували історики радянського періоду так би мовити з перших уст.

Автором першого ґрунтовного незаангажованого дослідження життя Пилипа Орлика можна назвати Василя Різниченка. У 1918 р. вийшла його праця «Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життє і діяльність». На сторінках свого дослідження автор писав : «Найбільше од усіх українських історичних діячів поклав парці біля ознайомлення урядів європейських держав українською справою – Орлик. Хто б не воював з Росією або хто б не був вороже настроєний до Росії, він завше старався в справу війни внести й українське питання або нахилити якусь державу до війни з Росією. Життє Орлика – се одна безперервна європеїзація українського питання, як питання державно-межинароднього, котру він проводив безупинно в урядах різних держав» [29, с. 4].

Борис Крупницький, також перебуваючи на еміграції, у 1947 р. завершив написання монографії «Гетьман Пилип Орлик (1672–1742). Його життє і доля», де, зокрема, писав: «Життє примушувало його до компромісів, але душа його залишалася чесною і щирою, здатною до найбільших обмежень і самопосят. Українська справа стала правдивим змістом його життє. Цілу свою небуденну енергію він присвятив політичним завданням; своє звання гетьмана, шефа нації, він відчував, як відповідальний обов'язок, в жертву якому треба було принести свою персональну долю. І брався він за свої завдання з чисто українською впертістю: скільки разів бачив свої пляни зруйнованими, скільки невдач пережив на своїм віку, і все ж таки знову піднімався, набирался нової енергії і шукав нових шляхів – і так до кінця свого життє. Політика його була часом поплутана і скомплікована, але все ж таки можна помітити в ній, не зважаючи на компроміси, вимушені обставинами часу, провідну лінію. Безперечно, Орлик був видатним українським державником. На його прапорі була виписана незалежна і соборна Україна. Метою його було об'єднання Право- і Лівобережної України (по змозі, разом зі Слобідською Україною і, зрозуміло, разом з Запорозжжям) в сильну Українську державу, під одним гетьманським реґіментом. Це була спадщина,

яку він перебрав від Мазепи і якій він зістався вірним ціле своє життя» [23, с. 5-8, 72-73]

Дмитро Дорошенко так проаналізував патріотичну працю в ім'я незалежності України П. Орлика: «Він старався використати кожен нагоду, кожен міжнародний конфлікт на сході Європи, щоб тільки поставити українську справу на порядок дня. Але всі старання українського патріота були даремні. Московське царство після полтавської перемоги зробилося могутньою державою, Російською імперією, яка посіла провідне місце в північній і східній Європі» [17, с. 157]

Український історик, один із визначних представників державницької школи у вітчизняній історіографії, Наталія Полонська-Василенко у своїй аналітичній двотомній фундаментальній монографії «Історія України» (1972–1976), виданій у Мюнхені, надала таку характеристику державотворчій праці П. Орлика: «30-річна діяльність екзильного гетьмана не мала практичних наслідків, але він багато зробив в ідеологічному відношенні: поширив в Європі ідею незалежної України, потрібної для Європи, для європейської рівноваги проти щораз сильнішої Росії. Праця Пилипа Орлика і його сина, генерала французької армії Григора Орлика, була важлива і з іншого погляду: вони створили традицію мазепинців-емігрантів, апостолів Української Незалежної Держави, які довгий час лякали могутню Російську імперію» [26, с. 80]

Інший український вчений, який навчався і викладав у Гарвардському університеті (США), де в 1973 р. у 32 роки здобув науковий ступінь доктора філософії в галузі історії, захистивши дисертацію на тему «Зв'язки гетьмана Пилипа Орлика з Кримським ханством і Оттоманською Портою, 1710–1742» це Орест Субтельний. Він у своєму монографічному дослідженні «The Mazepists Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century» (1981; в українському перекладі «Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст.» – К., 1994) (Пришляк В. Субтельний Орест 471), так оцінив внесок П. Орлика у боротьбу за свободу і незалежність України: «Підбиваючи

підсумки, легко було б зробити висновок, що свій шанс на успіх українські сепаратисти втратили під Полтавою і що багаторічна боротьба Орлика та його сподвижників у вигнанні була марною. Але такий присуд був би, мабуть, надто суворим. Порівняно зі здобутками пізніших поколінь українських емігрантів, Орликові вдалося зробити чимало. Передусім варто згадати високий рівень його політичних контактів. Він і його син Григор спілкувалися з Карлом XII, Людовіком XIV, Августом II, Станиславом Лещинським, султаном Махмудом і ханами Девлет-Гіреєм та Каплан-Гіреєм, не кажучи вже про їхніх провідних міністрів і дорадників. Деякі з цих володарів – шведський король, султан і хани – зв'язали себе договорами про створення незалежного від Росії Українського князівства. До того ж Орлик, на відміну від Ракоці чи Кантемира, зумів зробити другу спробу. Похід 1711-го та переговори 1712–1713 рр. мало не принесли гетьманові у вигнанні владу над Правобережжям. Нарешті, Орликова діяльність у 1920–1930-ті роки завдала чимало клопоту до їхніх тогочасних примирливих заходів в Україні. Зі смертю Орлика, 1742 р., закінчилася перша фаза довгої історії українського сепаратизму, в якій гетьмани і старшина відігравали провідну роль. Але прецеденти, що їх створили Мазепа та Орлик, зовсім не були забуті, коли в двадцятому столітті почалося відродження українського сепаратизму» [30, с. 156-157]. Дослідження О.Субтельного попри те, що автор перебував у екзилі характеризуються виваженим аналізом, зрілими узагальненнями, насиченим і новим фактажем. На книгах Ореста Субтельного (помер у 2016 р. на 76 році життя) виросло не одне покоління поціновувачів історії.

Можна перейти до сучасної історіографії. Зокрема відомий сучасний український письменник та історик Валерій Шевчук у 1995 р. у своїй книзі «Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення» дав таку характеристику намаганням екзильного гетьмана визволити Україну з російського ярма: «П. Орлик..., ідеаліст, людина до кінця віддана своїй справі, але слабкість його акції була в тому, що він хотів, аби Україну було визволено й звільнено не зсередини, а зовні. Тобто за допомогою дипломатичних

оборудок після того, як його активна, бойова діяльність зазнала невдачі, хотів створити таку політичну розкладку європейської опінії, при якій європейським країнам було б вигідно мати Україну незалежною. Замисел виношував гетьман воістину грандіозний – це була сила в безсиллі його, але так само він був нездійснений і то через те, що кожна країна, а передусім Туреччина й Крим, жила й керувалася більше сучасними егоїстичними інтересами й панорамним суспільно-політичним баченням, яке було в Пилипа Орлика, не володіла; через це й дозволили ці країни у себе під боком вирости такому жахливому імперіалістичному монстру, яким стала Росія, котра згодом взяла на себе в тій-таки Європі функції її жандарма, а П. Орлик про те європейських володарів попереджав... Гонор свій та своєї країни умів зберігати, і це ще одна визначальна риса його характеру. Можна подивуватися і зі стоїчності, з якою Пилип Орлик відстоював і виборював свою ідею; був він тут незламний і невтомний. Цю виняткову постать, повторюю, нам треба ще осмислювати, а необхідна для того передумова – видання його духовної спадщини. Це немала на сьогодні праця. З розумінням же ідей Пилипа Орлика ми зможемо глибше збагнути себе як націю, сьогоднішніх, бо, річ певна: коли у нас були такі подвижники національної ідеї, як Пилип Орлик, значить ми, попри всі свої невдачі й незгоди, нація енергоносна, а відтак зі світлим майбутнім» [38, с. 208–209]. Бачимо об'єктивну оцінку життєдіяльності Пилипа Орлика.

Відома українська історикиня О. Апанович у 1993 р. у своїй книзі «Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі» вже по-новому оцінила державницькі досягнення П. Орлика: «Однак українська справа була істинним змістом життя цього безперечно видатного державника й політика. Упродовж трьох десятиліть своєю енергійною, наполегливою, невтомною працею тримав він українське питання на Європейському континенті в активному й дійовому стані. Питання про незалежність України Орлик спромігся вписати в коло політичних прагнень великих держав. Завдяки українському гетьману-емігранту Європа не забувала про Україну. Склалася певна традиція україно-європейських зв'язків» [10, с. 233]

Історик і джерелознавець В. Ульяновський у 1994 р. так проаналізував державотворчу діяльність П. Орлика: «Кожна епоха оцінює політичних діячів з точки зору сучасної потреби в тій чи іншій діяльності, шукає в них початки чи розвиток наболілих проблем. З цього погляду, постать Орлика для нашого часу є найбільш виразною і необхідною поряд з Іваном Мазепою. Україна зараз іде тим же шляхом, живе тими ж ідеями, якими жив і за які боровся гетьман Пилип Орлик. Це ідеї суверенної, вільної, єдиної соборної України, яку обстоював у «Виводі прав» та інших документах Орлик. Це ідея творення української державності як спадкоємиці попередніх державних утворень на Україні, але на нових засадах конституційної, демократичної правової держави. Це намагання піднести українську національну ідею в світі, поєднати батьківщину з діаспорою, долучити до боротьби за Україну міжнародне право і світову дипломатію. Це також особистий приклад невтомного борця, нехай і романтика – ідеаліста, без чого просто неможлива довготривала боротьба, за майбутнє «Козацької нації». Це незнищенна любов до своєї землі, до її народу і історія людини, яка не була українцем за народженням, але стала ним по духу та діяльності» [33, с. 496-497].

Із сучасних науковців найбільш детально вивчив життя та діяльність Пилипа Орлика відомий історик Тарас Чухліб. В одній із своїх праць він зазначив наступне: «Пилип Орлик залишив по собі велику писемну спадщину, серед якої універсали і маніфести, листи й щоденникові записи, вірші та поеми. Але найбільшою заслугою гетьмана стало вироблення та ухвалення в 1710 р. першої української Конституції» [37, с. 61]

Тарас Чухліб у своїй монографії «Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр.», виданій у 2003 р., так оцінює державницьку діяльність П. Орлика: «Конституція 1710 р., яка була укладена гетьманом П. Орликом з своїми однодумцями, переконливо засвідчила прагнення більшої частини тогочасної української еліти відійти від міфічної Переяславської угоди 1654 р. та Коломацьких статей 1687 р. з Росією й жити згідно власних традицій і законів. Конституційні положення, з одного боку,

узагальнивши увесь той державотворчий потенціал козацтва, який був накопичений ним з 1648 до 1709 рр., а з іншого – стали невичерпним джерелом для наступних змагань української нації за свою незалежність» [35, с. 350]

Найчіткіший аналіз Конституції Пилипа Орлика, на наш погляд, здійснив доктор юридичних наук Ігор Бойко у своїй праці «Конституція України та її місце в багатовіковій історії національного державотворення». Зокрема він зазначив наступне : «Перша українська конституція 1710 року випереджала свій час, вона була прийнята тоді, коли французькі та англійські просвітителі ще тільки приступали до розробки тих конституційних ідей, які вже були закладені в ній» [13, с. 24]

А наостанок ми хочемо навести характеристику державотворчої діяльності П. Орлика, яку зробили визначні вчені-українознавці Петро Кононенко і Тарас Кононенко у своєму дослідженні «Український етнос: генеза і перспективи» (2003): «Пилип Орлик знав правду: думою про свободу, суверенітет, розквітлу державність жив не лише І. С. Мазепа, а й народ. Тому П. Орлик пішов у вигнання, страшно бідував, постійно переховувався від шпигунів і вбивців царату, – але не зрадив ні І. Мазепі, ні національно-визвольних ідеалів, ні високої честі та гідності всенародного обранця. Саме так, бо він був «не проголошений купкою старшин зрадників», а обраний на Гетьмана всім Військом Запорізьким та визнаний урядами цивілізованих держав Європи. Петро І, царизм мали підстави ненавидіти великого українця: і як людина Пилип Орлик належав до найбільш освічених, обдарованих культурних діячів Європи, і як державний діяч він знаменував появу того типу просвітителів-демократів, котрі утверджували принципово новий зміст, і стиль діяльності: захисників суверенітету, свободи, демократії, гуманізму, прав кожної людини, суспільної верстви, нації. Тому самим провидінням був посланий на виконання місії творця нового типу Конституції – Закону, що явив би синтез досвіду минулого, голосу сучасності, пророцтва тенденцій майбутнього» [19, с. 87]

Таким чином, можна сказати наступне. Нині є достатньо багато літератури присвяченої гетьману Пилипу Орлику. Першими почали досліджувати цю історичну фігуру ще українські історики діаспори і зробили дуже поважний внесок у розробку історичної персоналістики XVII – XVIII ст. Варто виділити, зокрема, покійного історика Ореста Субтельного. Українські історики періоду національної державності, отримавши доступ до архівів змогли значно збагатити фактичну і фактологічну базу цієї теми. У цьому контексті слід назвати передусім відомого історика Тараса Чухліба. Але можна із впевненістю говорити, що майже немає нині методичних розробок щодо вивчення особи Пилипа Орлика у загальноосвітніх школах і ліцеях.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ШКОЛЯРІВ

З того часу як Україна здобула незалежність рівень громадянської свідомості її суспільства, здавалося б, тільки зростав. Проте два роки життя в умовах повномасштабного вторгнення показали, що все далеко не так як здається на перший погляд. Багато громадян України пішли на співпрацю з ворогом і відповідно стали колаборантами та такими собі гауляйтерами. Ці люди сприяли встановленню режиму окупації та координували удари по українських містах. Суспільство не має права проігнорувати ці явища для того, щоб подібне не повторювалося в майбутньому. Проте для того, щоб ефективно протистояти цим явищам треба спершу з'ясувати їхню причину. Причина цього явища, на нашу думку, полягає в не сформованості громадянської компетентності громадян України. Але для того щоб виробити ефективну методику формування громадянської компетентності школярів ми спочатку повинні знайти найповніше й найправильніше її визначення, після чого ймовірно зможемо визначити основні причини не сформованості громадянської компетентності учнів.

Класик української педагогіки Василь Сухомлинський, одним із перших за радянських часів, звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми, визначивши «підлітковий вік як особливо важливий для формування громадянина» і твердив, що «риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами» [44, с. 213]

Ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній науці. Вагомий внесок в обґрунтування актуальних проблем громадянського виховання молоді, формування у неї національної свідомості, у висвітлення сутності громадськості, психолого-педагогічних та народознавчих основ її формування вносять науково-теоретичні і практичні дослідження С. Русової, Г. Ващенко, В. Андрущенко, Р. Арцишевського, М.

Боришевського, М. Задерихіної, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, Т. Ладиченко, В. Оржеховської, В. Поплужного, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної та ін. [47, с. 126].

Крім того питання методики формування громадянської компетентності у школярів в своїх працях порушували такі спеціалісти своєї справи як: Т. Смагіна, Т. Ремех, О. Пометун, Л. Задорожна.

У всьому світі громадянська освіта молодого покоління є предметом інтересу державних структур, громадських діячів і організацій національного та міжнародного масштабу, фахівців у галузі освіти. CIVED (міжнародна програма досліджень в області громадянської освіти) із 1971 року проводила свої дослідження в області громадянської освіти в більш ніж двадцятьох країнах світу. У 70-ті роки ХХ століття громадянська освіта передбачала насамперед громадянське знання, визнання демократичних цінностей, підтримку національних урядів та місцевих органів влади. Із кінця ХХ – початку ХХІ ст.. метою громадянської освіти став розвиток цивільних компетенцій. Критерії, запропоновані CIVED для оцінювання цивільних компетенцій, включають: знання і вміння, основні поняття, відносини, політичну активність, громадську активність [5, с. 5]. Загалом ми погоджуємося з вищезазначеними тезами, проте вважаємо, що громадянська компетентність вміщає в собі набагато ширше коло понять.

Якщо говорити про науково-педагогічне визначення поняття «громадянська компетентність», то кожен педагог формує його по різному, спираючись на своє власне авторське розуміння цього терміну. Зокрема відома методистка Олена Пометун під громадянською компетентністю як ключовою розуміє здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства [51, с. 18]

На наш погляд, громадянська компетентність – самоідентифікація людиною себе як громадянина України, розуміння людиною своїх

громадських прав та вміння грамотно ними користуватися, а також розуміння своїх громадських обов'язків та їх сумлінне виконання та активна участь в громадському житті. В свою чергу громадські права включають в себе: реалізацію громадського волевиявлення на регіональних та президентських (загальноукраїнських) виборах, реалізацію права на подання петиції на ім'я президента України, реалізацію можливості участі громадянина в різних акціях, мітингах, протестах, свобода слова, пересування, друку, віросповідання, реалізація права на освіту, медичну та юридичну допомогу. Своєю чергою громадські обов'язки включають: спрямування людиною своєї праці на досягнення покращення добробуту громадян України, сплата податків до державного бюджету держави, захист територіальної цілісності та суверенітету держави у випадку виникнення таких обставин, що вимагатимуть таких заходів.

Активна участь у громадському житті передбачає участь в створенні та функціонуванні громадських організацій, створення громадських ініціатив, що були б направлені на відродження культурної спадщини України, популяризацію України у світі, розвиток туризму що був би направлений на відвідування архітектурних пам'яток, музеїв, природних заповідників широкими колами людей. В загальному громадянська компетентність – почуття громадської відповідальності перед суспільством держави, усвідомлення себе його частиною, ціннісне ставлення до незалежності держави.

Якщо говорити про причину не сформованості громадянської компетентності школярів, то слід наголосити на тому, що ця проблема є дуже складною, адже вона свого роду двобічна. З одного боку це проблема вчителів, які часто, так би мовити, «матеріалізують» свою професію, тобто сприймають її як засіб заробляння коштів і нічого більше (така проблема, на нашу думку, дуже поширена насамперед серед сільських шкіл) Це часто-густо спричиняє безвідповідальне ставлення вчителів до своєї професії. Інші вчителі можуть відповідально ставитися до своєї професії, але сприймати історію як

«теоретичну» науку, тобто в більшій мірі сфокусуватися на тому щоб учні вивчили важливі дати та події, а значить сухо подавати матеріал. Такий педагогічний підхід до навчання школярів історії спричиняє «зубріння» з учнівського боку. Така тенденція є вкрай негативною, адже «зубріння» аж ніяк не дорівнює розумінню. Про виховний аспект вчитель в даному випадку звісно ж забуває.

Інший бік цієї проблеми полягає в тому що учні часто неправильно сприймають історію. І в цьому нажаль винні не тільки вчителі. Проблема в тому, що зараз в суспільстві панують точні науки. Саме тому батьки стараються спрямовувати увагу своїх дітей на математику, фізику, хімію та інші шкільні предмети з розділу точних наук, віддаючи другорядне значення гуманітарним наукам серед яких в тому числі й історична наука. Саме тому вчителям варто пояснювати батькам, що для їхніх дітей є однаково важливими знання з усіх предметів. Дієвим в даному випадку може стати той аргумент, що за допомогою історії можна розвивати здібності, які безпосередньо стосуються інших предметів. Наприклад на уроці історії можливо ефективно розвивати математичну компетентність учнів, шляхом постановки перед ними завдань по вирішенню хронологічних задач.

Як вже зазначалося нами дещо вище, школярі неправильно сприймають історію. Вони сприймають історію як частину навчання. Здавалося б, що це нормально, але ні. Історія це наука про минуле реальне життя. Саме тому вчитель повинен зробити так, щоб його учні сприймали історію не як частину навчання, а як частину минулого реального життя. Формування в дітей такого сприйняття історії, відкриє шлях до можливості формування громадянської компетентності школярів.

Після того як у школяра сформується правильне сприйняття історії вчитель повинен розробити методику формування громадянської компетентності школярів. Методика формування громадянської компетентності школярів, на наш погляд повинна базуватись на трьох основних принципах:

- *Послідовність*. Цей принцип полягає в тому, що вчитель повинен формувати громадянську компетентність школярів шляхом від малого до великого. Тут мається на увазі що перш ніж вчитель сформує любов дитини до держави він повинен сформувати любов дитини до її рідного краю, адже якщо почати з першого, то сформувати дану компетентність навряд чи вдасться. Саме тому вчитель повинен привертати увагу учнів до минулого міста чи села де вони мешкають, розповідати учням про місцеві архітектурні пам'ятки, водити їх на екскурсії, розповідати їм про видатних людей, які колись в минулому мешкали в тій місцевості, заохочувати учнів до того щоб вони склали історичні портрети своїх відомих співкращан. Якщо ці люди зробили щось таке що вплинуло на всю країну, можна також запропонувати учням дати історичну оцінку їхніх дій. Акцент на вихованні в школярів любові до рідного краю треба робити починаючи з 5 класу, оскільки чим далі, тим більше зростатиме необхідність формування в дитини патріотичних почуттів до держави загалом.

- *Системність*. Учитель повинен розвивати громадянську компетентність учнів на кожному уроці історії, незалежно від того чи це урок всесвітньої історії чи історії України. Якщо вчитель буде повертатися до формування даної компетентності раз на місяць це не принесе результатів.

- *Ефективність*. Цей принцип є мабуть найголовнішим. Учитель в ході формування досліджуваної компетентності повинен використовувати різноманітні методи та засоби. Якщо вчитель кожен урок буде повторювати учням «Ви повинні любити свою державу» це нічого не дасть. Педагог повинен послуговуватися цілою сукупністю методів. Проте найпростіша одиниця з якої треба починати формування громадянської компетентності учнів це засіб.

На наш погляд, на уроці історії є три види засобів за допомогою яких можна формувати громадянську компетентність учнів: історичні постаті, історичні події та історичні явища.

Під час вивчення тих чи інших історичних постатей доцільно використовувати такі вправи як «Історичний портрет», «Історична оцінка» «Кола Вена»,

«Крісло автора». Останній метод доцільно використовувати в 5 та 6 класах, оскільки він не підлягає під дітей старших класів, бо є достатньо дитячим. В окремих випадках можливо доцільно складати інтелект-карти по діяльності діячів чия діяльність була дуже розгалуженою. Це дасть можливість структурувати велику кількість інформації та сприятиме кращому запам'ятовуванню. Варто зауважити, що всі ці методи, а не тільки перший, тією чи іншою мірою вимагають скласти хоча б стислий історичний портрет діяча.

Взагалі побудова портрету історичного діяча має містити в собі ряд складових:

- Звертаючись до методів генеалогії встановити походження особи, час та місце народження, релігійну приналежність, родину в якій виховувалася особа, сімейне становище, спадкові чинники у формуванні особистості, роль традицій, ментальності;
- Пізнання історичної особистості, спрямоване на виявлення рівня освіти, вибору професії, професійного зростання особистості, визначення наскільки особистість була соціально та політично активною;
- Важливим у дослідженні є встановлення соціального оточення особистості, взаємовідносини історичної постаті з колегами та друзями;
- Одним з ключових у дослідженні є виявити основні етапи особистого життя, його вплив на професійну діяльність історичної особи, психологічний тип особистості, темперамент та світогляд;
- Зовнішній вигляд особистості: манери, жести, звички, рівень фізичного та психічного здоров'я [48, с. 43].

- В ході дослідження історичних постатей окрім ключової громадянської розвивається також одна з предметних компетентностей – аксіологічна. З допомогою аксіології учні характеризують постать, а характеристика постаті потрібна для реалізації всіх вищезгаданих методів. Саме тому, аксіологічна та громадянська компетентності дуже тісно взаємопов'язані між собою.

За допомогою методів характеристики історичних постатей учитель формує в дитини уявлення про те що добре, а що погано. Ці уявлення є дуже важливими для нормального функціонування громадянського суспільства. В даному випадку можна запропонувати історичну постать князя Володимира Великого, котрий, як усім відомо, розбудовував церкви, зміцнював державу і за правління якого Київська Русь зазнала найбільшого розквіту. Дана історична постать виступить для учня еталоном патріотизму та відданості інтересам своєї держави. Як антигероя можна запропонувати хана Батия, який задовольняючи свої загарбницькі апетити, спалював десятки міст у давніх державах світу. Він має стати для учнів прикладом того як робити неприпустимо. Під час вивчення постаті цього історичного героя педагог має наголосити на тому, що всі люди в першу чергу, за будь яких обставин повинні бути цивілізованими громадянами світу загалом і для того щоб нормально працювати на благо власної держави треба перш за все сформувати в своїй голові уявлення про те, що ні в якому разі не потрібно втручатися у внутрішнє життя інших держав.

Наступним засобом формування громадянської компетентності є історична подія. Наприклад, під час вивчення теми про Західноукраїнську Народну Республіку, учитель повинен зацентрувати увагу своїх учнів на такій події як Акт Злуки та обґрунтувати школярам те, що в ті непрості часи, коли Україна була розділена між двома державами, вкрай важко було створити дві держави з усіма відповідними державними апаратами та об'єднати їх в одну. Педагог в даному випадку повинен сформувати таке ставлення до події Акту Злуки, яке було б достатньо ціннісним.

Під час вивчення на уроці історичних подій педагоги мусять неодноразово пояснювати своїм учням головну істину історії, яка полягає в тому що історію творить людина. Діти мають усвідомлювати що саме людина є не просто об'єктом історії, вона – рушій. Саме людина створила все найнеобхідніше що є у світі: від колеса до комп'ютера. Людина є двигуном усього: подій, явищ, революцій. Коли педагог зможе донести до учня ці прості

закони, школяр зрозуміє що всім у суспільстві по суті керує людина. Саме це спонукає учня бути активним громадянином не тільки своєї держави, а й зробити спробу вчинити щось значуще для світу загалом.

Останній засіб з основної бази засобів за допомогою яких можна формувати досліджувану компетентність в школярів – історичне явище. Проте перш ніж формувати за допомогою історичного явища громадянську компетентність, потрібно доступно пояснити учням сутність поняття «історичне явище». Різними педагогами в різних посібниках це поняття трактується по різному. Тому сталого, єдиновірного визначення цього поняття на цей час немає.

На наш погляд історичне явище – сукупність подій що в той чи інший час суттєво впливали на світові процеси, а також були взаємопов'язані між собою та схожі за своїм змістом. Важливо також пояснювати дітям що іноді глобальні історичні явища можуть бути започатковані однією людиною. Взагалі механізм історичного явища має наступну формулу: одна (перша) подія = сукупність подій. Тобто найчастіше одна (перша) якісно нова подія тягне за собою велику кількість подій схожих на себе, що в кінцевому результаті стає історичним явищем що може тривати протягом тривалого періоду часу. В цілому така формула є «ланцюговою реакцією».

Одним із найбільш досліджуваних істориками та дослідниками різних країн явищ є – комунізм. І в даному випадку справджується описана нами вище формула, адже по суті рушієм соціал-комунізму стала одна людина – Карл Маркс. Його наукові роботи та політекономічні дослідження об'єднані в теоретичне суспільствознавче вчення, що за його іменем отримало назву марксизму і стало підґрунтям соціалістичного і, пізніше, комуністичного руху в Європі й світі.

В даному випадку необхідно детально вивчати явище комунізму, тому слід було би задати дітям проєкт на тему «Комуністичний режим у країнах пострадянського простору». В даному проєкті учні мали би дослідити такі аспекти як ідеологія, репресії, їх законодавча база, система ГУЛАГу, приводи

та виправдовування знищення тих чи інших людей (діячів культури, потенційно небезпечних для режиму «елементів»), політичні, економічні, соціальні, ментальні (психологічні) наслідки. В даному випадку учні мали би дійти висновку що явище комунізму призвело до гноблення націй, вбивств мільйонів людей, поширення в світі почуття безкарності серед владних кіл, а також соціально-економічного та психологічного виснаження населення країн де панував радянський соціал-комунізм.

Проте будь-що найповніше пізнається у порівнянні. Тому на противагу явищу комунізму можна запропонувати школярам дослідити поняття «демократія». Дані завдання сприятимуть глибшому усвідомленню поняття про добро і зло що сприятиме розвитку соціальної компетентності яка тісно пов'язана з громадянською. Крім того вони нададуть учням розуміння того, що слід робити або не робити для нормального розвитку країни або світового суспільства загалом, що є дуже важливим для свідомого громадянина.

Вище ми описали основну базу засобів формування громадянської компетентності школярів. Проте є ще і другорядні засоби формування досліджуваної компетентності, які є не менш важливими та ефективними ніж ті, котрі ми вже вказали.

Учителі з великим педагогічним досвідом стверджують, що для того щоб навчання було ефективним воно має бути непомітним. На нашу думку, таке твердження є абсолютно правильним, оскільки сучасні учні в переважній більшості сприймають навчання як тягар. Кожен день приходячи на навчання до школи, школярі прагнуть того щоб цей шкільний день якомога швидше добіг кінця. Саме тому за останні 10 років педагоги сфокусувалися на розвитку ігрових технологій навчання. Але ігрові технології навчання найбільше підходять для 5-7 класів, адже протягом всіх наступних років навчання учні стають дедалі більше ментально дорослішими. Через це перед учителями постає завдання пошуку універсальних засобів навчання загалом та універсальних засобів формування громадянської компетентності зокрема.

Всі люди незалежно від віку прагнуть розваг та веселощів, оскільки це робить їхнє життя наповненим, яскравим. Багато хто подумає «Ну як можна веселитися на уроці історії»? Спочатку така думка здається єдино правильною, адже так склалося, що як історія України так і історія світу загалом більше наповнена негативними подіями ніж позитивними. Проте варто думати глибше.

Деякі автори шкільних підручників з історії (нажаль таких дуже мало) вміщають у них історичні анекдоти. Проте педагоги не звертають на це увагу, не усвідомлюючи що це потужний виховний засіб, адже сміх завжди був невід'ємною частиною життя людей і діти не виняток. У одному з підручників із всесвітньої історії для 11 класу вміщений анекдот такого змісту: «Запитання «братнім, дружнім Радянському Союзу» народам: - На кого схожий Радянський Союз? - На Амура: сам голий і босий, але озброєний, і до всіх лізе зі своєю любов'ю» [43, с. 205]. Безумовно даний анекдот це смішно, але водночас жахливо. В даному випадку нас найбільше цікавить його друга репліка. Як зазначено вище в ній сказано що СРСР «голий і босий». Мається на увазі що Радянський Союз відсталий від решти країн і люди що перебувають під його владою злиденні. Друга половина репліки розповідає що він «озброєний, і до всіх лізе зі своєю любов'ю». Тут автор мав на увазі те, що Радянський Союз прикриваючись розмовами про братську любов до інших народів та їхній захист за допомогою зброї втручався в інші суверенні держави.

Наведемо ще один приклад історичного анекдоту з іншого підручника: «Зустрічаються на тому світі М. Хрущов, Л. Брежнев, Ю. Андропов, К. Черненко. Запитують один одного: - Ти там щось побудував? – Ні, а ти? – Теж ні. – Так що ж вони там перебудовують?!» [46, с. 198]. Цим анекдотом автори підручника хотіли проілюструвати те, що Радянський Союз взагалі не був державною будовою, оскільки там не існувало сталих порядків та правил. Він від початку являв собою явище, яке прийнято називати хаосом. Неможливо перебудувати те, що взагалі не було побудоване. Радянські урядовці 70 років

наввипередки гукали про те, що вони будують комунізм, а в кінцевому результаті СРСР розпався. Саме ці меседжі намагався донести автор. Крім того, в даному анекдоті піддано висміюванню бездіяльність радянських чиновників. Саме тому вивчаючи з учнями подібні історичні анекдоти вчитель повинен виховувати в них працелюбність і пояснювати, що для того щоб збудувати сильну, стійку державу кожна людина повинна щоденно наполегливо працювати, приносячи тим самим суспільну користь.

Ще одним важливим засобом формування громадянської компетентності є українська література. Наша історія майже завжди складалася так, що рушіями народних мас у боротьбі за громадянські права ставали письменники та поети. Візьмемо до прикладу Кирило-Методіївське братство. Загальновідомий той факт що ідеологічним натхненником цієї організації був Тарас Шевченко. Він надихав тодішню українську інтелігенцію своєю поезією. В одному з своїх віршів митець писав: «На чужині не ті люде – Тяжко з ними жити» . Пророк, мабуть, написав ці слова для того щоб сучасні покоління читаючи їх вчилися повазі до своєї Батьківщини і не нарікали що з Україною щось не так та вирушали за кордон. Ці слова є як ніколи актуальними, адже останнім часом у ЗМІ дедалі більше говорять про поглиблення у світі демографічної кризи, що була спровокована масовим виїздом українців за кордон у зв'язку з війною. Дослідження говорять про те, що значна частина цих людей не планує повертатись в Україну. Проте ці люди повинні усвідомлювати те, що живучи не в своїй країні, вони постійно будуть натрапляти на труднощі: інша мова, інший людський менталітет, інші закони, інші правила, інші традиції та звичаї, інший суспільний устрій загалом. Зрештою наші громадяни повинні розуміти що жодна інша держава ніколи не прийме їх як своїх. Саме тому, вивчаючи на уроці з учнями діяльність Кирило-Мефодіївського братства вчитель мусить робити акцент на мистецько-літературну діяльність Тараса Шевченка.

Ще одним ефективним засобом формування досліджуваної компетентності, на нашу думку, є українська архітектура. В кожному регіоні

України є замки, палаци, фортеці, які були збудовані в різні часи і мали різні призначення, але є одне що їх об'єднує – автентичність. Кожен палац неповторний. Є випадки коли в одному палаці було поєднано одразу декілька архітектурних стилів. Вважаємо, що вчителі історії повинні організовувати екскурсії до подібних місць. Це сприятиме ціннісному ставленню до надбань минулих поколінь, що є важливим чинником в ході розвитку даної компетентності. Якщо вчитель не має можливості організувати екскурсію, то в такому випадку можна послугуватися інноваційними технологіями. Зокрема в останні роки дуже популярними є методи доповненої та віртуальної реальності. Є спеціальні програми для створення доповненої та віртуальної реальності, що дозволяють відтворювати як зовнішній так і внутрішній вигляд об'єктів. З одного боку такий підхід оптимізує часові витрати, а з іншого віртуальна екскурсія не може надати учням весь спектр емоцій, які може забезпечити реальна.

Між цими двома технологіями існує значна відмінність. Технології доповненої реальності можуть проектувати цифрову інформацію (зображення, відео, текст, графіку) в реальному оточенні, не обмежуючись екранами пристроїв, вони зв'язують віртуальні об'єкти з реальним середовищем за допомогою лише смартфона. В той же час віртуальна реальність, зокрема за допомогою спеціального шолома або VR-окулярів, переносить людину у повністю штучно створений віртуальний світ, який може бути відображений у 360° картинках. [54]

Доповнена реальність (AR) – це технологія, яка додає цифрові дані до фізичного світу за допомогою комп'ютерних пристроїв (таких як смартфони, планшети та AR- окуляри) у режимі реального часу. На відміну від віртуальної реальності (VR), яка повністю занурює користувача у віртуальне середовище, AR використовує навколишнє середовище та лише додає до нього віртуальні елементи, такі як графіка, звуки і реакція на дотики [54]

Невід'ємним засобом формування громадянської компетентності є культура, зокрема музична. Сучасні школярі дуже люблять музику. Проте

вони здебільшого слухають сучасну поп-музику, автори якої часто створюють пісні, котрі не несуть у собі глибокого сенсу. Тому вважаємо, що вчитель історії під час вивчення тем про культуру, повинен звертати увагу на українську музику епохи ХХ століття. Як відомо в цей час жили видатні композитори, пісні яких переспівуються і досі, при чому як у народі так і на різних музичних шоу. У багатьох з цих пісень було оспівано красу української землі, часто згадувалися українські національні символи, герої минулих поколінь і так далі. Крім того багато українських композиторів ХХ століття було репресовано або вбито радянським комуністичним режимом, зокрема Володимир Івасюк. За допомогою даного прикладу вчитель історії зможе донести до своїх учнів те, що не маючи незалежності народ не в змозі нічого робити вільно – навіть творити, і що про якісь елементарні громадянські права та свободи в такому випадку навіть мови йти не може.

Проте історія складається не лише з глобальних подій та явищ, спорудження величних палаців і т. д. Історію творить народ. Саме тому педагог повинен прививати учням повагу до звичаїв та традицій народу. В цьому випадку вчителю можуть допомогти етнографічні музеї. Даний вид музеїв може дати своїм відвідувачам широке коло уявлень про повсякденне життя минулих поколінь. Такі музеї зазвичай можуть вміщати в собі старовинний одяг, взуття, прикраси, посуд, обрядові речі та багато інших предметів старовини. Взагалі вся галузь музеїв є безцінним джерелом для розвитку громадянської свідомості суспільства.

Не можемо ми також оминути увагою музеї просто неба – скансени. На нашу думку, цей вид музеїв є найцікавішим серед усіх інших видів музеїв. Зараз в Україні, як відомо є 16 скансенів. Кожен зі скансенів вміщує в собі надзвичайно багату експозицію і є звісно неповторним. Відвідуючи скансени учні мають можливість в буквальному сенсі доторкнутися до історії, максимально зануритися в ту чи іншу епоху. Експерсії до такого роду музеїв, допоможуть педагогу сформувати в учня зацікавленість до історії і привити любов до своєї Батьківщини та повагу до її минулого, а це є ключовим

фактором у формуванні громадянської компетентності кожної дитини та підвищення рівня громадянської свідомості та відповідальності загалом.

Проте, щоб екскурсія дала належний результат педагог повинен дотримуватися певних правил. Екскурсії проводяться за допомогою методичних прийомів, які поділяються на дві групи – прийоми показу і прийоми розповіді. Але практика вимагає застосування ще більш складної класифікації методичних прийомів: по їх призначенню часу і місця використання. Завдання методичних прийомів – забезпечити найкращу дієвість екскурсійного методу повідомлення знань учням. Методичні прийоми можуть бути розглянуті в кількох аспектах: як оптимальний спосіб виконання певних дій, як спосіб перетворення пасивного огляду на активне об'єкта екскурсантами; як основа процесу трансформації усної інформації у зорову; як основа аналізу і синтезу екскурсії [56, с. 121]

Проте російсько-українська війна, що у лютому 2022 року перейшла в особливо гостру фазу, диктує свої умови. Зараз на війні гине багато українських військових. Це змушує мобілізувати в лави Збройних сил України, якомога більше людей. Але відбувається дедалі більше випадків коли українські чоловіки роблять спроби незаконно перетнути кордон, намагаючись таким чином уникнути мобілізації. За будь-яких обставин Україна виграє цю війну. Проблема в тому, що наша перемога не зможе гарантувати неможливість повторного нападу Росії на Україну через 20-30 років. Саме тому держава мусить запобігти «дублюванню» проблем з мобілізацією в майбутньому. У випадку повторної війни це дасть можливість воювати ефективніше ніж зараз, набагато швидше виграти війну і зберегти набагато більше людських життів ніж в сьогоднішній війні. Тому зараз перед вчителями історії стоїть завдання сформуванню в дітей України єдину думку: «Не страшно померти за свободу – страшно все життя жити рабом». В даній ситуації педагогам можуть стати в нагоді військово-історичні та меморіальні музеї. Ці два різновиди музеїв можуть розповісти про героїчні вчинки минулих

поколінь найбільше, що сприятиме суттєвому росту громадянської свідомості школяра.

Поширеною також є думка про те, що громадянську компетентність дуже легко розвивати на уроках історії України і майже неможливо розвивати на уроках всесвітньої історії. Однак вірогідно це хибна думка. Дану компетентність можна однаково ефективно розвивати на обох уроках. Різниця полягає тільки в тому, що на уроці історії України, педагог формує громадянську компетентність учнів за допомогою визначних подій і історичних постатей які відносилися безпосередньо до України, а на уроці всесвітньої історії педагог формує громадянську компетентність за допомогою засобу вивчення визначних подій і видатних постатей, які стосувалися інших держав. Наприклад якщо педагог вивчає на уроці з учнями польський опозиційний рух другої половини 70-х – першої половини 80-х років ХХ століття, можна подати як еталон патріотизму, свідомої людини, яка вміла боротися за свої економічні, громадянські та суспільні права экс-президента Польщі Леха Валенсу. В той час ця людина, змогла згуртувати навколо себе суспільство, що призвело до падіння в Польщі радянського режиму і проголошення незалежності. В даному випадку вчитель повинен донести до своїх підопічних те, що в боротьбі за свої права потрібно брати приклад з Леха Валенси і завзято боротися за них, якщо виникне така необхідність.

В загальному громадянська компетентність, на наш погляд, повинна будуватись на основі наступних правил:

- Формування в дітей поваги та любові до рідної мови, літератури;
- Формування в дітей поваги до національної культури, ціннісного ставлення до неї, прагнення її збагачувати;
- Формувати ціннісне ставлення до свободи;
- Формувати ціннісне ставлення до національних символів;
- Формувати почуття відповідальності за свій рідний край та майбутнє своєї держави в цілому;
- Формування в дітей здатності протиставляти правду брехні;

- Формувати в дитини усвідомлення того, що громадяни різних держав повинні мирно співіснувати між собою;
- Формувати ціннісне ставлення до миру;
- Формувати громадянську компетентність за допомогою певного еталону.

Отже, формування громадянської компетентності школяра – важкий, довгий і кропіткий процес. Саме тому в ході цього процесу потрібно дотримуватися цілої системи принципів, правил, засобів та методів, які потрібно неодноразово оновлювати відповідно до вимог часу, технологічного прогресу та внутрішньої ситуації в державі. Найважливіше досягти мети – виростити суспільство свідомих, вмотивованих та вірних своїй країні громадян, які були би готовими до виконання будь-яких, навіть найскладніших громадянських обов'язків у ситуаціях які будуть цього вимагати.

РОЗДІЛ 3. ЗАКОНОТВОРЧА І ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА

Історія України мала багато періодів. Кожен з цих періодів був насичений значущими подіями, які творили люди, що згодом за їх творення стали національними героями. В кожному періоді таких народних героїв було більше ніж багато. Коли згадуємо про видатних постатей часів Русі, то на думку спадають Ярослав Мудрий, княгиня Ольга, Володимир Великий, Володимир Мономах та інші. Коли говоримо про часи роздробленості, то одразу ж в голові виринає ім'я першого та єдиного короля в історії України – Данила Галицького. Проте, на нашу думку, найбільш динамічним та цікавим в історії України був козацький період. Він дав нам таких видатних постатей як Петро Конашевич-Сагайдачний, Дмитро Вишневецький, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Дорошенко та інші. Усім цим героям Україна віддавала шану протягом віків і робитиме так і надалі. Проте в історії України була людина, яка зробила чи не найбільший внесок в тодішній і подальший розвиток України. Не зважаючи на стрімкий розвиток вітчизняної історичної науки від часів здобуття Україною незалежності, багато науковців оминають своєю увагою діяльність цієї видатної постаті, а інші, з невідомих нам причин, применшують роль цієї людини в історії України. Тому ми вважаємо доцільним дослідити життя та діяльність цього історичного діяча. Цим історичним діячем є Пилип Орлик.

Народився Пилип Орлик 11 жовтня (за старим стилем) 1672 року в селі Косуті Ошмянського повіту на Віленщині [33, с. 421] у родині Степана Орлика, шляхтича, що належав до литовсько-польської гілки старовинного чеського баронського роду. Історики припускають, що у межах Великого князівства Литовського представники цієї родини вимушено опинилися у другій чверті XVIII ст.. коли події Тридцятилітньої війни 1618-1648 рр., що прокотилася Європою, зірвали з насаджених місць значні маси населення втягнутих у кривавий вир країн. Його мати - Ірина, очевидно, походила із православного литовського роду Малаховських-Володкевичів. (24, с. 117]

Відомо, що в 1673 р. батькові майбутнього гетьмана, Степану Орлику, виповнився 51 рік. На жаль, саме в цьому році Степан загинув під час битви з турками поблизу Хотинської фортеці, перебуваючи у складі польсько-литовської армії. Отже, Пилип свого батька майже не знав, адже в 1673 р. хлопчикові не виповнилося й року [37, с. 7]

Початкову освіту Пилип отримав [34, с. 10] у єзуїтській Віленській академії. Після того як сім'я Орликів переселилася в Україну, Пилип вступив до Києво-Могилянської академії як православний шляхтич і успішно закінчив її в 1694 році. Відомо, що 1692 року він навчався у філософському класі. Рівень освіти в академії на той час був досить високий. Серед професорів на молодого Орлика найбільший вплив мав видатний мислитель України Стефан Яворський. Він протегував Пилипові, підтримував його, а після закінчення академії допомагав йому влаштуватися на службі. Спудей Орлик, маючи чутливу і вразливу вдачу, схильну до високих почуттів, усією душею прихилився до улюбленого вчителя й усе життя зберігав до нього великий пієтет. [27, с. 298]

Наполегливість у навчанні, помножена на природну обдарованість та кмітливий розум, дозволили П. Орлику стати високоосвіченою людиною. Він володів польською, російською, німецькою, французькою, латинською, давньогрецькою мовами, що дозволяло йому читати мовою оригіналу твори Арістотеля, Цицерона, Геродота, Вергілія, Данте, Мольєра, Монтеск'є, Пуффендорфа та інших мислителів. П. Ордик також був обдарований письменницьким та поетичним талантами [15, с. 18-19] Талановитий спудей складав панегірики – хвалебні вірші на честь окремих історичних діячів та сучасників. Серед відомих на сьогодні першим було опубліковано у 1695 році латиномовний панегірик гетьману Мазепі під назвою «Руський Алкід». У ньому поет оспівує І. Мазепу як організатора взяття Казикермена, Асламмістечка та інших кримських фортець [27, с. 298-299]

Завдячуючи, імовірно протекції С. Яворського, П. Орлик з 1692 (найпізніше з 1693) р. розпочав свою кар'єру з консисторського писаря в

Київській митрополії, а десь з 1693 р. – він уже працює в Генеральній Військовій канцелярії, і саме там розпочалося його швидке кар'єрне зростання. [34, с. 11] Б. Крупницький у зв'язку з цим зазначав: «Перші кроки були найтяжчі: чужий в колах Гетьманщини, Орлик мусів невсипущою працею та обережним поведженням здобути собі пошану серед людей. Дуже допомогло йому споріднення з родиною полтавського полковника Павла Герцика. З його донькою Анною одружився Орлик 23 листопада 1698 р., будучи ще молодшим писарем. Цей шлюб ставив його ближче до козацької аристократії Лівобережжя, серед якої фамілія Герциків, хоч і нова в краю, грала помітну роллю» [23, с. 10-11]

Висока освіченість, здібність і працелюбність молодого канцеляриста привернули увагу гетьмана Івана Мазепи, і невдовзі Орлик підіймається до поважної посади старшого військового канцеляриста, а згодом призначається на посаду генерального писаря, яку з початку гетьманування Івана Мазепи (1699) обіймав В. Кочубей [18, с. 346]

Ось так життя пов'язало навіки двох непересічних особистостей XVII – XVIII ст.: тогочасного гетьмана І. Мазепу і майбутнього – П. Орлика. Хоча спочатку І. Мазепа придивлявся до свого нового співробітника, перевіряв, але, врешті-решт, зрозумів, що П. Орлик не тільки за посадою, а й за переконаннями є відданий гетьману і українській визвольній справі. Це дало підстави ясновельможному довіряти генеральному писареві власні найпотаємніші задуми. [34, с. 12]

Вважається, що поряд з Андрієм Войнаровським Пилип Орлик був одним з перших і найбільш посвячених у таємні плани гетьмана Мазепи відступитися від Петра та взяти сторону Карла XII і Станіслава Лещинського. Про це він сам повідомляє в листі до свого вчителя, тоді вже митрополита Рязанського і Муромського Стефана Яворського. Лист був написаний наприкінці літа 1721 року. У 1706-1707 роках Пилип під диктування гетьмана вів таємне шифроване листування з княгинею Дольською, що мала стосунки із Станіславом Лещинським. Згідно з його словами, Мазепа відкрив писарю свої

плани 17 вересня 1707 року. [27, с. 301]. Орлик присягнув на вірність Мазепі у цьому його доленосному для України прагненні. І цій присязі П. Орлик не зрадив до кінця свого життя. Але надіям гетьмана Мазепи на звільнення від царського ярма не судилося збутися. Події розгорталися не на користь України. 28 жовтня 1708 р. стало першим кроком у діях Мазепи і його прихильників (у тому числі П. Орлика), спрямованих на розрив з Москвою. У цей день гетьман зі своїми однодумцями вийшли з Батурина назустріч шведському війську, з яким король Швеції Карл XII увійшов на Лівобережну Україну, перебуваючи у стані війни з Петром I. (15, с. 20]

В ті ж дні 28-29 жовтня 1708 року було підписано українсько-шведський договір, де йшлося зокрема про таке: « Й. К. В. зобов'язується обороняти Україну і прилучені до країни землі й негайно вислати туди задля цього помічні війська, коли вимагатиме цього потреба і коли помочі цієї проситимуть князь і стани. Війська ці, вступаючи в країну, будуть під командою шведських генералів, але під час операцій в Україні Й. В. довірять керування ними князеві та його наступникам і це триватиме доти, доки Україна потребуватиме того війська, котрому Й. К. В. видаватиме платню, а козаки постачатимуть хліб і харчі» [2, с. 306]

Поразка у червні 1709 р. шведсько-українського війська під Полтавою від московського війська завдала нищівного удару по намаганнях значної частини українства звільнитися від московського панування. Після поразки доти непереможного шведського короля Карла XII під Полтавою П. Орлик разом з вірними гетьману Мазепі військами вимушений був залишити Україну [15, с. 20]

На початку серпня 1709 року втікачі опинилися за межами України в Бендерах, де тодішні господарі цих земель – турки погодилися їх розмістити. Ситуація серед українських емігрантів була досить напруженою. Мазепа під час втечі тяжко захворів і майже не вставав з ліжка. Після Полтавської катастрофи козацька старшина була помітно знервована, не бачачи реальних перспектив і практичних можливостей повернення в Україну. Всього з

Мазепою за кордоном залишилося близько 45 старшин, які дійсно вважали себе щирими і послідовними мазепинцями. Серед них були представники козацької еліти: гетьманів небіж і єдиний спадкоємець Андрій Войнаровський, генеральний писар Пилип Орлик, прилуцький полковник Дмитро Горленко, генеральний бунчужний Клим Довгополий, сини полтавського полковника брати Герцики, Іван Максимович, Ілля Ломиковський, Федір Мирович та інші [30, с. 51]

Смерть І. Мазепи (21 вересня 1709 р. (2 жовтня за н. ст.)) поставила перед його прихильниками вічне питання: що буде далі? Питання про спадкоємця постало гостро і невідворотно [34, с. 13]. Б. Крупницький у зв'язку з цим писав: «Дві справи цікавили тоді українську еміграцію: хто буде гетьманом після смерті Мазепи, і кому дістанеться той значний маєток в золоті, дорогоцінностях і гетьманських інсигніях, які привіз з собою Мазепа до Бендер». [23, с. 16]

Питання про спадщину І. Мазепи, що обіймала як військову скарбницю, так і приватне майно найбагатшої в козацькій державі людини (як свідчить відомий сучасний історик Наталя Яковенко, враховуючи готівку, золоті злитки й коштовне каміння, спадщина гетьмана оцінювалася у величезну суму до 1,2 млн. шведських рейхсталярів), було далеко не риторичним, а стратегічним, тому що надії на реванш українців у боротьбі з Московським царством значною мірою залежали від наявності грошей – цього споконвічного «нерву війни» [42, с. 418]

Видатна українська дослідниця Наталя Полонська-Василенко писала: «Спеціальна, так звана Бендерська комісія, що складалась з польського генерала Станіслава Понятовського, шведського канцлера Генріха Мюллера, камергера Клінгерштірна і радника фон Кохена, вирішила на підставі свідчення родича Войнаровського, управителя Мазепиних маєтків Бистрицького, що Мазепині скарби є його приватною власністю. Пізніше Бистрицький написав був листа Карлові XII, в якому засвідчив, що подав неправдиві зізнання. Але було вже пізно. Скарби дістав Войнаровський, і в

значній мірі тим була визначена дальша доля еміграції, яка залишилася без ніяких засобів» [26, с. 77]

Але ці, як на той час, величезні грошові статки не дуже прислужили небіжу Мазепи. Войнаровський, як потенційно небезпечна політична фігура, був у 1716 р. з наказу Петра I викрадений серед білого дня в Гембурзі, таємно перевезений до Санкт-Петербурга, а звідти після допитів засланий у Якутськ; помер на засланнях 1742 р., мало скориставшись гетьманськими грішми, що дісталися до його рук не зовсім щирою правдою. [42, с. 419]

Ось так через жадібність однієї людини та його спільників українське козацтво і старшина залишились в Бендерах без засобів існування. За свідченням знаного історика Ореста Субтельного, за І. Мазепою пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців, саме вони, «мазепинці», як часом їх називають історики, і стали першою українською політичною еміграцією [31, с. 210]

Як показали наступні події, козаки-емігранти нового гетьмана не обирали цілих півроку. В цей час в Україні Петро I вже давно фактично призначив наступним гетьманом Івана Скоропадського. Проте козацька старшина та запорожці на еміграції вирішили не визнавати його. Було прийнято рішення чекати перемоги Карла XII над Петром I, повернення в Україну і законодавчих перевиборів козацького керманіча. Однак час спливав, нічого не змінювалося, а діяти було конче необхідно. Тому питання про вибори нового гетьмана, нарешті було поставлене в таборі українських емігрантів під Бендерами. На посаду гетьмана розглядалося три можливих кандидатури: небіж Мазепи Андрій Войнаровський, прилуцький полковник Дмитро Горленко і генеральний писар Пилип Орлик. Як відомо, перший був ще занадто молодий, втратив авторитет та повагу козаків у брудній сварці за дядькові скарби та й взагалі не мав ніякого бажання тримати гетьманську булаву. Другий не мав необхідної популярності та підтримки серед козаків. Орлик же користувався заслуженим авторитетом, відзначався неабияким розумом, широкими

знаннями й дипломатичним досвідом. Саме його підтримав Карл XII. [32, с. 157-158]

5 квітня 1710 року під Бендерами на загальній козацькій раді Пилипа Орлика одноголосно було обрано гетьманом України в екзилі. Карл XII на раді не був присутній. Він лише затвердив її рішення як протектор України. Церемонія обрання мала важливу особливість: вперше новообраний гетьман обирався за кордоном, на чужині і вперше в історії українського козацтва він уклав зі своїми виборцями офіційну угоду, де були чітко зазначені умови, на яких новий козацький чільник отримав гетьманську булаву. В українській історіографії цей правовий акт назвали «Бендерською конституцією», або Конституцією Пилипа Орлика 1710 року. [32, с. 158]. Текст Конституції був написаний латинською і руською мовами [20, с. 220]

За своєю формою конституція була побудована за зразком угод, які польська шляхта укладала зі своїми виборними королями. [32, с. 158] Захоплення старшини польською шляхетською системою чітко простежується у використанні терміна «constitutions» (у множині), який з початку XVI ст. у Варшаві означав збірник сеймових рішень. Окрім того, з часів Генріха Валуа (1573 р.) польські королі підтверджували шляхетські «свободи» в урочистих текстах, званих «*Pacta conventa*». Підписуючи разом із головними представниками козацтва «*Pacta et constitutions legume libertatumque Exercitus Zaporoviensis*», Пилип Орлик, як і його прибічники, брав за взірць єдину європейську систему, що протистояла абсолютизму. [12, с. 322] Вона складалася з 16 статей, дуже різних за своїм обсягом, змістом і значенням, які, на думку О. Субтельного, стосувалися переважно питань практичної політики, а не принципів. Однак за цими умовами проглядалися політичні погляди та інтереси не лише мазепинських емігрантів, а й багатьох інших однодумців, що залишалися на той час. Цей конституційний акт, розроблений невеличкою групою українських дисидентів-вигнанців, не був звичайною теоретичною вправою чи намаганням відірваних від тодішніх українських реалій ідеалістів видати бажане за дійсне. Адже на час появи Конституції, уже йшли практичні

приготування до нового походу проти російського царя. Отже «Бендерська конституція» фактично проголошувала, які реальні радикальні зміни мазепинці планували запровадити в Гетьманщині після переможного повернення з еміграції [32, с. 158]

Деякі дослідники «Бендерської конституції» зазначали, що її статті видаються зібраними без жодного логічного змісту і впорядкування. [32, с. 159] Але детальніше вивчення цього документа, на думку О. Субтельного, показує, що його 16 пунктів досить чітко розбиваються на чотири логічно змістовні категорії [30, с. 61]

За означенням Ореста Субтельного Конституцію Пилипа Орлика можна розподілити на такі розділи:

- 1) Загальноукраїнські проблеми (статті 1-3)
- 2) Проблеми запорозького козацтва (статті 4-5)
- 3) Питання що стосуються гетьманської влади (статті 6-10)
- 4) Ліквідація соціально-економічних зловживань в Гетьманщині (статті 10-16) [30]

Разом із П. Орликом у складанні «Пактів...» брали участь кошовий отаман Запорізької Січі Кость Гордієнко, а також представники генеральної старшини Українського гетьманату – Федір Минович, Дмитро Горленко, Іван Ломиковський, Андрій Войнаровський та Іван Максимович. Також, очевидно, що у текст «Пактів...» були закладені ідейні напрацювання довголітнього гетьмана Війська Запорозького І. Мазепи. [36, с. 486]

У центрі уваги авторів документа є система формування, функціонування та взаємодії органів влади Війська Запорізького. Уже в преамбулі декларується, що головною причиною появи «Пактів» стало прагнення обмежити владу гетьмана, адже вони перейняли самодержавний стиль правління від російських царів. «Пакти» вказують, що це є незаконним («над слушність і право») й порушує традиційну політичну систему Війська Запорізького. Більшість положень документа спрямовані на обмеження повноважень гетьмана та визначення головних напрямів його діяльності [21,

с. 197] Як ми вже зазначали вище головним ініціатором створення та автором конституції був сам Пилип Орлик. Виходить так що він сам обмежив свою ж владу, тому такі його дії беззаперечно заслуговують на повагу. Навряд чи хтось із сучасних політиків пішов би на подібний крок.

Конституція мала демократичний характер і втілювала в собі республіканську ідею. Центральне місце за значенням посідає шостий пункт Конституції, де були закладені принципи управління та діяльності органів державної влади. Пилип Орлик будував тут схему державного управління, ґрунтуючись на розмежуванні повноважень між передбаченими в Конституції органами державної влади і одночасному об'єднанні усіх гілок влади в єдиний державний механізм [20, с. 220]

Вищу сходинку у цьому механізмі займає колегіальний представницький орган. І тому Конституція вважає, що найважливіші питання державного та суспільного життя повинні вирішуватися на Генеральних Радах і неодноразово наголошує на їх законодавчих функціях. З цією метою були передбачені «три Генеральні Ради, які щороку збиратимуться у Гетьманській Резиденції». Перша – на свято Різдва Христового, друга – на свято Великодня, третя – на Покрову [20, 220-221]

Між істориками досі тривають дискусії щодо юридичного визначення Конституції Пилипа Орлика. Одні кажуть що це була повноцінна конституція, інші що це був лише конституційний акт. І тут варто звернути увагу на висновок доктора юридичних наук Ігоря Бойка. За його словами історико-правовий і юридичний аналіз змісту Конституції України 1710 р. свідчить про те, що це була саме конституція Української козацької держави, у якій на високому як для того часу рівні визначено державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства і громадян [13, с. 17]

Конституція 1710 р. була першою демократичною конституцією в Україні та Європі. Конституція України 1710 р. майже на 70 років випередила

Декларацію про незалежність США (1776), майже на 80 років – конституцію США (1787 р.), французьку Декларацію прав людини і громадянина (1789 р.), конституції Польщі і Франції (1791 р.). Саме Конституція 1710 р. була першою в Україні та Європі конституцією держави, яка передбачала республіканську форму правління, систему стримувань і противаг між гілками державної влади, унітарність державного устрою, захист соціально-економічних прав усіх верств населення в державі тощо [13, с. 17-18]

Базовими принципами військо-демократичного устрою війська запорізького, які мали бути покладені основу створення суверенної української держави за конституцією Пилипа Орлика були:

- 1) забезпечення цілісності та суверенності, самостійності держави (у тому числі і за рахунок створення , міждержавних військових союзів);
- 2) створення на виборній основі керівного органу війська держави;
- 3) розподіл власності на державно-військову та гетьманську;
- 4) впровадження присяги гетьмана війська (головнокомандувача);
- 5) відповідальність гетьмана та старшини за повернення полонених, допомогу сім'ям загиблих, створення військо-медичного закладу [9, с. 163-164]

Хоча, на превеликий жаль, вона не була повністю впроваджена в суспільне життя у зв'язку з несприятливими політичними особливостями того часу, все ж Конституційний договір П. Орлика, хоч і частково, але діяв на Правобережній Україні до 1714 р. [34, с. 18]

Суспільно-політичні погляди Пилипа Орлика можна охарактеризувати як помірковано-демократичні. Він був представником патріотичної частини козацько-старшинської верхівки. Пилип Орлик сприйняв і відстоював теорію природних прав та свобод людини і народу у своїх працях «Маніфест до європейських урядів» та «Вивід прав України» [3, с. 57]. Але сутність цих документів буде розглянуто в нашому дослідженні дещо пізніше.

Як було зазначено дещо вище, на момент проголошення «Пактів» українські емігранти вже готували помсту Петру I за Полтаву. У зв'язку з цим, Орлик розпочав активну діяльність у двох напрямках. По-перше, він послав в

Україну своїх представників, які мали розповсюджувати серед населення гетьманські універсали із закликом визнати його владу та вербувати серед місцевої старшини прихильників ідеї відмови від російського протекторату й переходу під Шведську корону. По-друге, гетьман проводить переговори з ханом Девлет-Гіреєм і висилає своїх послів до Османської імперії, де ті за допомогою французького резидента у Стамбулі Дезаєра добиваються у султана Агмеда III оголошення війни Росії.[36, с. 487]

На початку грудня з Бендер до Криму виїхала надзвичайна українська делегація. Посольство українського гетьмана виконало свою місію, й 23 січня 1711 року був підписаний договір про встановлення союзу між Кримським ханом і Орликом. Хан брав на себе зобов'язання не укладати без згоди української сторони миру з Москвою. У договорі хан гарантував спокій і безпеку населенню України під час воєнних дій. [27, с. 309]

У цей час сюзерен П. Орлика, Карл XII, теж не сидів склавши руки. Зрозумівши, що через несприятливу військово-політичну ситуацію він не зможе швидко повернутися до Швеції, король розпочав тривалі переговори з турецькими зверхниками, намагаючись залучити збройні сили Порти у боротьбі з Московським царством. [34, с. 23] У зв'язку з цим Б. Крупницький писав: «Кінець-кінцем шведська дипломатія досягла свого. 20 листопада 1710 р. турки виголосили цареві війну. Для Карла XII прийшов час реалізації його стратегічних планів. Безперечно, він хотів, шляхом співпраці Швеції і Туреччини, опанувати ситуацію в Польщі і дати, за допомогою турецької армії (вирішальний чинник), рішучий бій десь під Києвом. Щоби здобути для турецької армії терен, була задумана зимова експансія буджацьких татар, поляків і українців на Правобережну Україну. Також і кримський хан, і його син, - кубанський султан мали перевести допорогові військові операції: перший мав увійти на територію Московщини та по можливості вдарити на Воронеж, щоб зруйнувати тут московські верфі і значну фльорту, другий повинен був зробити диверсію на Озів. Перша експедиція Орлика, Потоцького і буджацького султана (так само і кримського хана) мала характер основної

операції, дві інші допорогові. Після них приходила черга на турецьку армію, яка мала розвинути операції на звільнений від москалів Правобережній Україні. Удар в напрямі Києва, Воронежа і Озова полегшував стратегічні завдання і в Балтійських провінціях, пробивав шлях до північної шведської армії з Померанії в Польщу, а в Польщі розв'язував руки численним елементам, які орієнтувалися на Станіслава Лещинського і яких сили були спаралізовані присутністю москалів і саксонців» [23, с. 25-26]

Якби у цій антимосковській війні головну роль виконувала регулярна і вишколена (одна з найкращих тогочасних європейських збройних сил) шведська армія, то можливо, зірка Карла XII знову засяяла б на світовому небосхилі – яскраво, вражаюче і сліпуче. Але, на превеликий жаль, найкращі шведські підрозділи були знищені у Полтавській битві та взяті в полон москалями, а ті, що перебували на Півночі Європи без свого ватажка – короля – і під керівництвом нікчемних генералів, не становила для Петра I великої загрози. Щодо шведських військових інструкторів, які направив Карл XII до татар, поляків, турків і українців, то вони за досить короткий час не могли їх перетворити на першокласне військо [34, с. 24]

П. Орлик розуміючи всю важливість для долі України цього спільного походу, ґрунтовно до нього підготувався. Окрім суто воєнно-матеріальної підготовки він провів активну пропагандистську кампанію, намагаючись здобути підтримку місцевого українського населення, озлобленого московським пануванням [34, с. 24]. Французький історик та дипломат XVIII ст.. Ж.-Б. Шерер так писав про ці заходи Орлика: «Цей новий козацький проводир одразу ж написав звернення до українців, що жили по той бік Дніпра. Він спритно здобув їхню прихильність, завдяки чому поширив свою владу на багато задніпровських міст. Разом із татарами, що супроводжували його у походах, він завдав чимало клопоту українським козакам» [40, с. 274]

У складі союзницької армії, яка наприкінці серпня вирушила у визвольний похід, перебувало близько 4 тис. запорожців кошового отамана Костя Гордієнка, 2 тис. поляків опозиційного польського воєводи Ю. Потоцького та

більше ніж 20 тисяч буджацьких татар і ногайців. Уже на середину лютого під контролем гетьмана опинилася значна територія Східного Поділля. [37, с. 31]

Під час першого етапу походу вдалося схилити на свій бік більшість українського населення. Про це свідчив і сам московський цар Петро I, який на початку травня писав до О. Меншикова, що П. Орлика підтримує вся «задніпровська» Україна. Наступника І. Мазепи у його прагненні поширити свою владу на Правобережжя підтримали такі місцеві урядовці й полковники: Богуславського полку – Самійло Іванович (Самусь), Корсунського полку – Андрій Кандиба, Уманського полку – Іван Попович, Канівського – Данило Ситицький. Об'єднанню українців сприяли, зокрема, універсали гетьмана П. Орлика із закликом виступити проти російського царя. Один із них був виданий гетьманом 9 березня 1711 р. в Лисянці [37, с. 31]

Непрístupною залишалася тільки Біла Церква, фортифікаційні споруди якої відіграли важливе значення у військово-стратегічних планах українського гетьмана. 25 березня його війська розпочали облогу добре укріпленої, з чисельним гарнізоном фортеці. Хоча запорожці разом з татарами й оволоділи передмістям, але трьохденний штурм Білої Церкви не дав результатів. Не витримавши, татари кинули П. Орлика і, розпорошивши свої загони по Наддніпрянщині, почали грабувати місцеве українське населення, плюндрувати міста й села, захоплювати ясир. Польські підрозділи Ю. Потоцького вирушили на Волинь, а сам гетьман, зважаючи на обставини змушений був відступити до Фастова. [37, с. 31-32]

У цей час П. Орлик намагався перетягнути на свій бік також лівобережного гетьмана І. Скоропадського. Він звернувся до того з пропозицією об'єднати зусилля заради возз'єднання України та звільнення її від російської присутності. Та, на жаль, І. Скоропадський не тільки не підтримав починань Орлика, а навпаки – вислав на Правобережжя козацькі полки для боротьби з ним. [37, с. 32-33]

Непереборною проблемою стала для П. Орлика поведінка татарських «братів», які, не дотримуючись попередніх домовленостей, вийшли з-під

контролю й почали пустошити Правобережну Україну. До честі гетьмана він усіма засобами намагався утримати хана Девлет-Гірею від таких дій. Спочатку гетьман нагадав ханові положення січневого українсько-татарського договору. Коли це не переконало, він вказав Девлет-Гірею на його зобов'язання перед Карлом XII Густавом брати в ясир лише ворогів, а не мирне українське населення. Однак це також не справило враження – татари й далі продовжували свою традиційну справу. Тоді П. Орлик звернувся до турецького султана Агмеда III, який таки наказав Девлет-Гіреєві повернути всіх українських полонених до тих місць, звідки вони були виведені до Криму [37, с. 33]

Похід Орлика 1711 року в Україну провалився. На те було ряд причин: непевність союзників – татар, їх негідна поведінка і зрада; непідготовленість ґрунту в самій Україні; слабкість зібраних військових сил; незручність політичного моменту. [33, с. 446] Проте, на нашу думку, фатальною для цього походу все ж таки стала зрада кримського хана. Така поведінка татар звична, (татари і в період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького були союзниками України, і тоді їхня поведінка була аналогічною) тому вона була цілком прогнозованою. Найімовірніше Пилип Орлик здогадувався що такий розвиток подій цілком можливий. Проте на той час татари мали значну військову силу, а ослаблені в Північній війні козаки, конче потребували сильного союзника. Гетьман змушений був піти на союз з ханом, оскільки інших альтернатив військової підтримки на той час і в тих обставинах він просто не мав. Тому не слід навіть близько припускати, що у тому що під час походу пережило українське населення є якась вина Орлика.

Та гетьман не склав рук і наприкінці 1712 р. вислав на Правобережну Україну козацькі підрозділи під керівництвом наказного гетьмана Д. Горленка. Проте 4 грудня під Уманню орликівці зазнали поразки від коронних військ Августа II на чолі з М. Любомирським. Невдовзі вони все ж таки оволоділи значною територією Правобережжя й перебували тут з лютого до

листопада 1713 р, а окремі підрозділи – до початку 1714 року. На жаль, і ця визвольна акція закінчилася невдачею [37, с. 34]

Як масштабний державний діяч, вмілий політик і досвідчений дипломат, П. Орлик усвідомлював, що Україна могла розраховувати на міжнародну допомогу лише у тому випадку, якщо українська справа буде добре популяризована у Європі та європейські політичні круги будуть нею зацікавлені. Тому, з урахуванням зазначених вище обставин П. Орлик звернувся з «Маніфестом до європейських урядів», щоб пояснити їм сутність української проблеми. Цей документ написаний гетьманом французькою та латинською мовами в квітні 1712 року, відразу після підписання турецько-російського договору. Він був розісланий усім керівникам впливових західноєвропейських держав. [28, с. 113]

Гетьман вважав за необхідне пояснити європейським лідерам головну причину, яка призвела у 1711 – на початку 1712 років до його орієнтації на союз з Туреччиною. Це – прагнення домогтися звільнення України. У своєму зверненні до європейських лідерів П. Орлик із характерним для нього вмінням робити історичні ракурси, спочатку представив загальну картину відносин України і Росії, починаючи від Богдана Хмельницького до Мазепи. [28, с. 113] В даному випадку гетьман розповів європейським правителям про те, як Хмельницький у 1654 році підписав з Росією угоду про протекторат і як вона потім порушувала цю угоду. Таким чином Пилип Орлик викривав усю ницість тодішнього російського режиму.

Контрастуючи, що він як гетьман продовжує розпочату І. Мазепою боротьбу за звільнення України, П. Орлик підкреслював природне «право визволятись від пригнічення». (мається на увазі український народ) [28, с. 114]

Квінтесенцією «Маніфесту» стало обґрунтування гетьманом права українського народу на боротьбу за визволення та створення самостійної держави. Не можна не підкреслити влучність, з якою П. Орлик за допомогою «Маніфесту» вмонтував українську справу в загальноєвропейський контекст міжнародних відносин того часу. Він писав, що лише «... коли козацька нація

буде обновлена в своїх правах», буде можливим досягнення миру на континенті. Орлик підкреслював, що всьому світові мали би стати відомими правота намірів і справедливість мотивів боротьби українського народу за визволення і що це святе змагання заслуговує міжнародної підтримки [28, с. 114, 115]

Іншим важливим документом державницького характеру, розробленим Пилипом Орликом у 1712 році в Бендерах, був політичний трактат «Причини виходу України з-під московського протекторату». Його назва розкриває суть документа. Гетьман навів три головні причини прагнення України відновити незалежність, але в цілому цей трактат заслуговує на додаткову увагу дослідників. [28, с. 115]

Третім цінним документом, який повною мірою відображав політичну думку гетьмана, був «Вивід прав України», або відома «Дедукція» 1712 року. Цей документ Пилип Орлик підготував до міжнародної конференції, що відбулась того ж року в голландському місті Утрехт та завершилась у 1713 році підписанням Утрехтського мирного договору, що поклав кінець війні в Європі за ісламську спадщину. Він написаний французькою мовою самим гетьманом і був виявлений І. Борщакком в архіві замку Дектевіль в 20-х роках минулого століття. [28, с. 115] Слід зазначити, що після І. Борщака більше нікому не вдавалось знайти даний документ. Тому багато істориків ставлять під сумнів його існування. Проте стовідсотково стверджувати, що цього документа не існує ми не можемо. На нашу думку, створення таких документів навіть дуже нагадує стиль діяльності Пилипа Орлика.

Основна мета «Дедукції» - показати існування в Європі суверенної, вільної, єдиної та соборної України. Звертаючись до прикладів з європейської історії, гетьман послідовно обґрунтував право українців на власну державу. [28, с. 115, 116]

3 жовтня 1714 року король Карл XII покинув Туреччину й вирушив до Швеції. 23 жовтня того ж року гетьман Орлик з сім'єю й групою вірних старшин відправся за своїм протектором – королем. [25, с. 34]

Українці подорожували майже тим самим шляхом, що і шведський король зі своїм оточенням – через Угорщину до Відня (де були на початку січня 1715 р.), а звідти до Штралзунду. Потім їх було поселено на острові Рюген, що в Балтійському морі, а в кінці 1715 р. гетьман, врешті-решт, дістався до Швеції, де спочатку поселився в Крістіанштадті, а потім перебрався до Стокгольму. П'ять років, що провів Орлик у Швеції видалися для нього непростими. Скрутне матеріальне й економічне становище в еміграції, неможливість реалізувати свою політичну програму – все це важким тягарем тиснуло на гетьмана. На думку В. Різниченка, головним завданням Орликової політики в Швеції було схилити європейські держави до утворення нової антимосковської коаліції, яка би призвела до війни і визволення України з під панування Москви. [34, с. 55]

Але реалізувати свої задуми П. Орлику було надзвичайно важко. Б. Крупницький свідчить, що в цей час Карл XII вів сепаратні переговори з Петром I, під час яких московські дипломати чути не хотіли про Орлика та його наміри. Проте цю гнітючу ситуацію кардинально змінила смерть Карла XII у грудні 1718 р. на захист Швеції (звичайно ж, ціною її поступок) виступили сильні європейські держави, Англія і Австрія, які разом з польським королем Августом II вирішили покласти край московській експансії та утворити коаліцію, щоби витіснити московитів, а царські війська вже були в Мекленбурзі, з меж Західної Європи. Перед Орликом відкрилися необмежені перспективи, і він ретельно взявся до праці. Гетьман планував створити спеціальну східну антимосковську коаліцію у склад Польщі, Швеції, Туреччини, Криму, буджацьких татар, до яких, безперечно, мали приєднатися, з одного боку, запорожці, лівобережні і донські козаки, з другого, підлеглі мусульмани, татари астраханські і казанські. А щоби отримати окрім шведської ще й польську підтримку, Орлик поєднував ідею визволення України з ідеєю унії з Польщею. Також він розумів, що українська дипломатична акція буде мати тільки тоді справжню вагу, коли сам особисто стане на чолі запорозького війська, яке поки що знаходиться під татарською

зверхністю. Отже йому треба було виїхати з Швеції і мобілізувати всі можливі сили для виборення інтересів Батьківщини [23, с. 43-44]

Щоб втілити свої мрії в життя, гетьман розпочав активну дипломатичну діяльність, проте не все було так просто як у задумах. З цього приводу історик Д. Бантиш-Каменський писав: «Бажаючи направити кримських татар супроти Росії, Орлик відправив Нахимовича до хана, а Герцика в Польщу. Повелитель татар відповів: що без наказу султана не буде воювати з царем московським. Герцик був заарештований нашим послом при варшавському дворі, князем Григорієм Федоровичем Долгоруким і переправлений до Петербургу під надійною вартою» [11, с. 423]

П. Орлик розумів, що йому треба терміново їхати до материкової Європи і перебувати там в епіцентрі подій, щоби звернути на свою користь цю сприятливу геополітичну ситуацію. Б. Крупницький свідчив, як нетерпеливо гетьман чекав на швидку фінансову допомогу, без якої не можна було вирушити, та рекомендаційні листи від нового шведського короля Фрідріха I до австрійського цісаря, англійського й польського королів, турецького султана і хотинського сераскера. Також Орлик отримав документи, в яких коронований швед звертався з окремою грамотою (1720 р.) до кошового й запорожців, обіцяючи їм свою протекцію. Нарешті, зібравши всі папери, в жовтні 1720 р. П. Орлик з усією родиною покинув Стокгольм і вирушив до Ганновера, де сподівався зустрітися з англійським королем Георгом I та переконати його у важливості українського питання. Проте ця важлива зустріч не відбулася, і гетьман задовольнився перемовинами з ганноверським міністром графом Бернедорфом. Потім П. Орлик у Брауншвейгу (місці нарад європейського конгресу) мав важливу розмову зі шведським уповноваженим графом Веллінгом. Весь цей перелік дипломатичних контактів українського гетьмана з європейськими топ-політиками ми наводимо не задля статистики, а щоби показати реальну політичну вагу Орлика в тогочасній геополітиці. Далі гетьман, подолавши німецькі терени, на початку 1721 р. через Прагу дістався до Вроцлава, де на нього вже чекала родина [23, с. 44]

Проте коаліція проти Москви, яка мала так багато зробити для Орлика, незабаром стала по факту неможливою. Георг I, внаслідок потужної опозиції в Англії щодо можливої війни з Москвою, відмовився від своїх задумів. В свою чергу, це стало сигналом для австрійського цісаря Карла VI і польського короля Августа II, щоби шукати порозуміння з Петром I. Усе це змусило розпочати Стокгольм переговори зх. Москвою, які призвели, врешті-решт до підписання, Ніштадського мирного договору в 1721 р. хоча у всіх цих подіях П. Орлик був лише спостерігачем, Петро I, розуміючи його значення, дав наказ своїм поплічникам знешкодити гетьмана (захопивши його в полон), як це було зроблено раніше з А. Войнаровським. Тільки заступництво далекого Пилипового родича чеського барона Орлика врятувало гетьмана та його родину від ймовірного арешту та сибірського заслання. Але зі смертю його протезе та з погіршенням політичної кон'юнктури П. Орлик змушений був покинути Вроцлав (Австрія) і переїхати до Кракова (Польща). На жаль, обставини продовжували погіршуватися і гетьману треба було покинути польські терени. На випадок нової, сприятливої ситуації для вирішення українського питання Орлику треба було бути наготові, себто десь на турецькій території і поблизу запорозького війська. Залишивши дружину і дітей у Кракові, у чернечих монастирях, взявши з собою лише сина Михайла, секретаря капітана де Клюара й довголітнього слугу Кароля, П. Орлик в лютому 1722 р. відправився на схід і вже в березні того ж року, перейшовши польсько-турецький кордон прибув до Хотина. За свідченням Б. Крупницького, на той же час хотинський сераскер був найвищою військовою посадою на прикордонні, тому всі приїжджі відразу ж потрапляли до нього. Він намагався повернути Орлика назад до Польщі, й лише рекомендаційні листи, які мав із собою гетьман від шведського короля до турецького султана, великого візиря і до нього самого, зупинили сераскера. Врешті-решт, із Стамбулу прийшов наказ поселити українського гетьмана у грецькому місті Салоники, в якому він прожив 12 років, з листопада 1722 р. по лютий 1734 р. [23, с. 45-60]

Для діяльного й енергійного Пилипа Орлика це були дуже важкі часи. Його було силоміць відлучено від великої політики, але він продовжував мріяти про визволення України з лап Російської імперії. (Фігурний, 58) У почесному ув'язненні гетьман багато читав, роздумував над долею України й листувався з почесними діячами Європи [41, с. 164]

У 1725 році сталися дві події, які, здавалося, змінять долю гетьмана на краще. На початку року раптово помирає його непримиримий ворог – імператор Петро I, а влітку французький король Людовік XV одружується на дочці Станіслава Лещинського – Марії. Цим самим останній знову отримав шанс претендувати на польський престол. Ця зв'язка цим в Європі створюються дві коаліції – ганноверська (Англія, Франція, Голландія, Данія та інші, які підтримували претензії С. Лещинського) і віденська (Австрія, Іспанія і Росія, які захищали королівський трон Августа II). П. Орлик швидко зорієнтувався в ситуації і розпочав жваве листування зі С. Лещинським і представниками ганноверської коаліції. Здавалося, ще трохи і розпочнеться війна, а з нею воскреснуть надії Орлика на визволення України. Проте очільник французького уряду кардинал Флері виступив миротворцем і скликав влітку 1728 р. в Саусоні європейський конгрес. Б. Крупницький свідчив, що Орлику було обіцяно допомогу з боку Англії, Франції і Швеції. Хоча, на засіданнях конгресу справа України не дебатовалася, але розмови на українські теми велися кулуарно, поза засіданнями конференції. Унаслідок цих перемовин кардинал Флері, англійський, голландський та іспанський делегати намагалися переконати російського уповноваженого графа О. Головкина в налагодженні справи українського гетьмана. У грудні 1728 р. росіянин рішуче заявив, що уряд не може допустити дискутування на конгресі щодо української справи, тому що прихильність його керівництва до козацької нації і без того ясна, бо їй знову було дозволено, всупереч постанові покійного царя, обрати нового гетьмана, а Орлик є бунтівником і спільником Мазепи, хоча і йому можна дати амністію, якщо він віднині поставиться лояльно до Російської імперії. На цьому все зупинилося. Тоді П. Орлик звернувся до

представників віденської коаліції, зав'язав з ними відносини, сподіваючись, що Росія визнає його гетьманські права на Лівобережну Україну, а Польща, в свою чергу, дозволить автономне існування Правобережжя і відновлення козацтва під зверхністю Орлика [23, с. 55-57]

Проте все це, на жаль, так і залишилося лише у мріях, задумах і планах. А інакше і не могло бути. У європейському геополітичному пасьянсі П. Орлику вже не світило стати не те що джокером, а навіть звичайним валетом, який мав можливість стати козирним і побити будь-якого короля. У

випадку з гетьманом, то він був, як це не прикро, лише звичайною підкидною шісткою, яку спочатку використають, а потім скидають у відбій. У нього був міжнародний авторитет, це так, а от реальної військової сили – зась! [34, с. 60]

Попри все П. Орлик вчився на своїх помилках і намагався не повторювати їх знову. Б. Крупницький наголошував у зв'язку з цим: «Але вже в наступному 1729 р. почалася, можна сказати, нова доба в політичній праці Орлика. Зникають хитання, комбінації на всі боки, виявляється певна стала лінія. Це час співпраці з молодим, повним сил сином Григорієм Орликом, що надає нової енергії старіючому гетьманові. Саме тепер, як побачимо нижче, молодий Орлик, після років навчання і військової служби, несподівано виринає як дипломатичний посередник в українських справах. Тепер і Пилип Орлик розпрощався з надією порозумітися з Москвою, так характеристичною для його політичних акцій 1725-28 рр. і навіть раніше – чи

то безпосередньо, чи через Австрію і інші чинники. У цьому останнім періоді він звертає свої сподівання на Францію, Станіслава Лещинського, Туреччину, Крим, Швецію. Це виразна антимосковська політика, що її старий Орлик триматиметься до кінця свого життя. Її найбільш характеризує

тісний зв'язок із Францією і використання її впливів у Туреччині» [23, с. 58]

1729 рік став переломним у дипломатії П. Орлика: започаткувалася його співпраця з сином Григором – гідним спадкоємцем свого батька в боротьбі за українську державну ідею. [16, с. 190] Як підкреслює Л. Щендрик, «відірваний від політичного життя в Салоніках, Пилип Орлик через сина Григора буде

орієнтуватися у європейських справах, позбудеться політичних хитань і вестиме свою лінію співпраці з Францією, Туреччиною, Кримом, Швецією, супроти Росії за визволення України» [39, с. 65]

Нарешті в лютому 1733 р. помирає польський король Август II. У Варшаві майже одноголосно новим володарем обрано С. Лещинського. У свою чергу, Росія й Австрія висунули іншу кандидатуру – сина покійного короля Фрідріха – Августа III. А щоби поляки не сумнівалися, допомогти їм остаточно визначитися у своєму волевиявленні Російська імперія посилає до Польщі 40-тисячну «миротворчу армію». Завдяки багнетам цих «миротворців» купка стероризованих поляків на новому сеймі вибрала Фрідріха-Августа III своїм королем, а С. Лещинський мусив швидко тікати до Гданська [23, с. 50-60]

Так розпочалася європейська війна за так звану польську спадщину й тривала вона упродовж 1733-1735 років, в основному на землях Італії та Австрії. Франція разом з Іспанією та Сардинією (іспанський король був дядьком французького короля, а король Сардинії – його братом) виступили проти Австрії. Франція домагалася від Туреччини оголошення війни Росії й водночас підтримувала українського гетьмана, вимагаючи від турецького уряду дозволу на те, щоб Орлик нарешті покинув Туреччину й відбув до Запорозького Війська. Але Туреччина не поспішала з оголошенням війни, а отже й вирішенням питання про Пилипа Орлика. Виконуючи спеціальну місію французького короля, Григорій Орлик літом і восени 1733 р. та взимку 1734 р. деякий час перебував у Криму, мав аудієнцію у кримського хана, провадив переговори з ханським урядом. Хан запевнив, що вони готові до війни, чекають тільки на указ султана. Наприкінці лютого 1734 р. український гетьман дістав дозвіл покинути Салоніки. Пилип Орлик заїхав до Каушан – столиці буджацького салтана та літньої резиденції хана, з яким тут і зустрівся. Та головна мета гетьмана – бути і діяти разом зі своєю армією – вже не могла здійснитися. Влітку 1734 р. запорозькі козаки покинули свою Олешківську Січ, розташовану у володіннях хана, й перешли під владу Росії, заснувавши

так звану «Нову Січ» на річці Підпільній. Напередодні їхнього переходу, 23 квітня 1734 р. Пилип Орлик написав до запорозьких козаків листа із закликом відмовитися від свого рішення повернутися під владу Росії [10, с. 240]

У своєму посланні-месиджі гетьман повідомляв запорожців, що в той час, коли для визволення Батьківщини з московських кайданів склалися сприятливі політичні обставини, січовики перейшли на службу до найзапеклішого ворога України – Російської імперії. Перерахувавши численні наруги і образи, які чинив царат українським козакам упродовж майже століття, П. Орлик пише, що, закликаючи запорожців до війни з Росією, він пильнує не власної вигоди, а інтересів України, палаючи бажанням визволити Вітчизну з «під тяжкого і тиранського підданства московського», а ті двадцять років, які він пробує у Салоніках, гетьман «руки зложивши даремно не сидів», а невтомно працював над українською справою, листуючись з керівництвом європейських держав і залучившись обітницями королів французького, шведського, польського, Оттоманської Порти і кримського хана помагати йому в справі визволення України з-під Московщини. Як наголошує В. Різниченко, лист Орлика закінчується застереженням, що коли ми «утратимо і сей час до висвободження милої нашої отчизни, то ніколи вже такого не знайдемо і не дочекаємось в потонні часи» [29, с. 39]

О. Апанович свідчить, що запорожці одержали гетьманового листа 6 травня 1734 р. і досить швидко написали відповідь. У своєму посланні, вони розповіли, як тяжко їм жилося під протекторатом кримського хана і стверджували, що вимушені були від нього відмовитися через низку причин. [10, с. 247]

Запорозькі козаки змінили політичну орієнтацію. Цьому повороту сприяло і те, що помер К. Гордієнко, а нові кошові, насамперед І. Малашевич та І. Білецький були прибічниками Москви. Разом з тим, протиріччя, які виникли між запорожцями і гетьманом, з'явилися ще раніше. Як свідчить вчений О. Кресін, ще у березні 1712 р. К. Гордієнко проголосив себе кошовим

гетьманом, що, безумовно, мало означати поглиблення сепаратизму Запорозької Січі щодо Війська Запорозького. Так як Запорозька Січ відмовилася від визнання гетьманом П. Орлика, то і провела власні гетьманські вибори. Де-факто це означало вихід Запорозької Січі зі складу Війська Запорозького, репрезентованого еміграційним урядом П. Орлика, принаймні з 1714 р. запорожці визнавали над собою протекторат Кримського ханства та ігнорували владу уряду П. Орлика. Науковець вважає, що цей розкол української еміграції підштовхнув Орлика до відмови очолити на початку 1712 р. військовий похід на Правобережжя. О. Кресін наголошує, що однією з причин відмови, на його думку, були політичні непорозуміння у середовищі емігрантів, а отже, небезпека насильницького вирішення проблеми влади за умов, коли гетьман опинився б у руках запорожців та кримських підрозділів, а керівництво останніх підтримувало Січ (22, с. 221]

Таким чином, протиріччя між гетьманом і запорожцями, які почалися ще у 1712-1714 рр., врешті-решт, вилилися в остаточне розходження між ними в першій половині 1734 р. [34, с. 64]

Упродовж свого перебування на чужині Пилип Орлик вів особистий щоденник, який, по суті, став його своєрідним заповітом для наступних поколінь. «Діярій подорожнього, розпочатого 10 жовтня 1720 року в ім'я найсвятішої Трійці» (саме так в оригіналі називається щоденник) має обсяг понад 2000 сторінок, містить записи за 1720-1733. Зберігається він в архіві Міністерства закордонних справ Франції в Парижі. П. Орлик писав польською мовою з вкрапленням українських, латинських, французьких, турецьких, сербських та грецьких слів. [37, с. 55]

Щоденник розбитий на п'ять окремих зошитів-частин. Лише перша його частина за 1720 – лютий 1723 р. перекладена українською мовою. Інші його складові, хоча й опубліковані, однак ще потребують фахового «розшифрування» з огляду на складний почерк П. Орлика. [37, с. 55]

Близько тридцяти років після цих подій прожив Пилип Орлик за кордоном. І де б він не був - чи у Швеції, чи в Німеччині, чи в Туреччині, -

жодного дня, жодної години не полишала його турбота про Україну. Разом зі своїм старшим сином Григором, який скінчив життя генералом і національним героєм Франції, Орлик налагоджував зв'язки з урядами Європи, надсилав до них меморіали, прагнучи домогтися визволення свого народу, його незалежності. [27, с. 316]

Орлик так і помер, на чужині, в Яссах, куди перебрався ще в лютому разом зі своїм останнім протектором волоським господарем Костянтином Маврокордато. Він помер 24 травня 1742 року на самоті, без надії побачитися й пожити зі своїми рідними. [27, с. 316-317]

Пилип Орлик не дивлячись на те, що він не був уродженцем України, був її великим патріотом. Він навічно вписав своє ім'я в історію України та Європи створивши конституцію, що стала першою на континенті та однією з перших у світі. Гетьман поклав десятки років свого життя для того, щоб створити антиросійську коаліцію і здобути свободу для України. Він був одним з найголовніших законотворців України та її обличчям на міжнародній арені. За мотивами його життя можна було би створити не один фільм і таким чином показати теперішнім поколінням гідний приклад людини та громадянина.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІЦЕЇСТІВ 8 КЛАСУ ШЛЯХОМ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА

Як вже було зазначено нами в одному з попередніх розділів даного дослідження, громадянську компетентність найлегше розвивати за допомогою певного еталону тобто прикладу. Найкращим прикладом для людини може бути тільки інша людина, в даному випадку Пилип Орлик. Зазначимо також що громадянську компетентність слід формувати через призму національно-патріотичного виховання.

Сучасне національно-патріотичне виховання покликано виконувати випереджувальну функцію в демократичному процесі, повинно стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулювати особисту відповідальність людей, бути гарантом громадського миру та злагоди в суспільстві, підвищувати моральність, навчати підростаюче покоління розбудовувати демократичну державу [45, с. 17]

Цей процес неможливий без розвиненої духовності громадян, виховання їх на засадах патріотизму, національної гордості, поваги до історичного минулого українського народу. [45, с. 17]

Із цієї позиції важливо розвивати в учнів такі особистісні характеристики як-от патріотизм, відповідальність за слова та дії, знання власних прав та спроможність їх реалізувати, сповідування демократичних цінностей, ефективну взаємодію з членами групи (колективу), зацікавленість суспільним життям, готовність брати участь у ньому. Якщо громадянська й соціальна компетентність належним чином не сформовані, це унеможлиблює ефективну комунікацію, гнучке реагування людини на зміни, її адаптування до ситуації, вплив на власне життя, відповідальність вимогам соціуму, вияв власної громадянської позиції та активності [52, с. 36]

На нашу думку, запорукою успішного розвитку та розбудови будь-якої держави є ерудовані, високоосвічені громадяни. Ерудиція дає людині можливість досягнути в житті всього, чого вона хоче. Для освіченої людини

немає нічого неможливого. Тому в процесі формування досліджуваної компетентності, задля того щоб учні могли в майбутньому принести користь своїй Батьківщині, треба заохочувати їх до здобуття нових знань в різних галузях та науках. І в даному випадку, під час вивчення на уроці теми, що стосується діяльності гетьмана Пилипа Орлика, вчитель повинен особливу увагу дітей звертати на його ерудицію. Можна запропонувати дітям написати есе на тему «Пилип Орлик – поліглот XVIII століття». В даному випадку педагог повинен зауважити для своєї учнів, що в ті часи, не так просто було стати такою начитаною особистістю, якою був гетьман, адже в той час не було стільки різноманітних книг, скільки є зараз, не було мережі інтернет і взагалі не було лівової частки тих можливостей, які мають сучасні дорослі та діти. Акцент на даному факті допоможе вчителеві викликати ще більше захоплення персоною Пилипа Орлика з боку школярів та допоможе їм усвідомити ширину їхніх можливостей та безперешкодного доступу до знань. Крім того, можна провести виховний захід на тему: «Знання – шлях до подальшої еволюції людства» та використати під час проведення даного заходу особистість Пилипа Орлика та його законотворчу діяльність і зацентувати увагу учнів на тому, що якби гетьман не був настільки освіченим, йому навряд чи вдалося б створити першу в Європі конституцію.

Як було зауважено нами в попередньому розділі, Орлику подобалося складати хвалебні вірші тим чи іншим історичним постатям. На нашу думку, слід належним чином використати цей факт з біографії гетьмана і запропонувати дітям в якості домашнього завдання скласти вірш-присвяту улюбленому історичному герою. Це не обов'язково має бути Пилип Орлик або людина що була пов'язана з козацькою епохою історії України. Метою такого роду завдання виступає не тільки розвиток громадянської компетентності а й розвиток творчих здібностей учнів. Таке завдання допоможе виховувати в дітей любов до рідного слова і сприятиме розвитку їхнього літературного потенціалу. А зацікавленість у розвитку вітчизняної літератури та ціннісне ставлення до неї, як відомо, є однією з головних ознак належно сформованої

громадянської компетентності. Крім того дане завдання є достатньо нетиповим та цікавим. Воно виходить за рамки тих завдань, які зазвичай задаються учням.

Продовжуючи тему розвитку громадянської компетентності за допомогою літератури, слід зауважити, що під час вивчення історичної постаті Пилипа Орлика, варто запропонувати дітям скласти *сенкан*. Таке завдання допоможе сформувати в дітей певне ставлення до особистості Орлика. *Сенкан* може виглядати наступним чином:

Гетьман
Сміливий, вірний
Воював, відстоював, розвивав,
Невтомний борець за українську державність
Законотворець

Можна також запропонувати учням створити повноцінний історичний портрет гетьмана. Але в даному випадку учні повинні будуть дослідити детально все життя гетьмана.

Серед використовуваних методичних прийомів найбільш поширеними є наступні: словесний портрет, характеристика історичної постаті, групова характеристика осіб, протиставлення історичних особистостей, робота з історичним портретом, розгорнута оцінка постаті. [50, с. 8] Детальна інструкція по виконанню завдання даного типу була наведена у першому розділі нашого дослідження.

Також можна запропонувати учням скласти психологічний портрет Пилипа Орлика. Цілком можливо, що в процесі виконання учнями даного завдання хтось з них захоче стати психологом. А професія психолога, зважаючи на сьогоднішню ситуацію в нашій державі, буде дуже затребуваною у найближчі 10-15 років. Тому обрання дитиною на майбутнє професійного шляху психолога свідчитиме про її високий рівень громадянської свідомості, та бажання бути корисною для своєї країни.

Оскільки діяльність гетьмана була доволі розгалуженою і включала в себе багато напрямів, то під час вивчення відповідної теми доцільним було би задати учням створення інтелект-карти.

Користь застосування майдмепінгу в світі очевидна. Заслужений учитель України В. Ф. Шаталов ще в минулому столітті ввів поняття – «опорно-графічний конспект», який необхідно використовувати для послідовного, логічного розкриття теми та розвитку творчого мислення учнів. З часом, метод опорної графіки і метод майдмепінгу почали використовувати ті ж основоположні принципи і застосовувались для досягнення найважливіших педагогічних цілей [55, с. 88]

Можна також запропонувати ліцеїстам в ході створення *карти розуму* провести аналіз галузей діяльності політика з ключовим завданням яке би звучало як визначення найвагомішої галузі діяльності політика. Учні в ході аналізу діяльності Орлика по ідеї мали би дійти висновку що найвагомішою і в той же час найважчою була дипломатична діяльність козацького керманіча. В ході вивчення цього аспекту його діяльності можна запропонувати дітям написати есе на тему: «Пилип Орлик – головний дипломат Європи». Також в контексті даного завдання варто буде наголосити учням, що в найближчі три-чотири десятиліття Україна повинна буде бути надзвичайно активною в плані дипломатії, і якщо хтось з них стане дипломатом, то він повинен буде зробити все зі свого боку для того, щоб українське питання стояло на порядку денному в Європі задля залучення в Україну іноземних інвестицій та протидії російській агресії.

Довгий час україномовний оригінал конституції Пилипа Орлика вважався загубленим. [14, с. 148] Тепер ми можемо стверджувати, що знаємо місце перебування україномовного оригіналу Конституції, який довгий час був не відомим не лише широкому загалу, але й вузькому колу фахівців – його було віднайдено в архіві в Москві при дослідженні документів козацької епохи. [4, с. 148]

Той факт що конституцію було знайдено у Москві, на нашу думку, свідчить про її викрадення, адже навряд чи такий важливий документ міг опинитися там випадково. Тому під час вивчення теми про Конституцію України 1710 року вчитель повинен зацентувати увагу на даному факті та поставити дітям проблемне питання «Чому Росія завжди так вперто трималася за Україну?» і проаналізувати відповіді учнів.

Як вже було підкреслено нами в попередньому розділі Пилип Орлик, уклавши конституцію, пішов на свідоме обмеження своїх політичних прав. Тому під час вивчення на уроці даного факту, вчитель повинен звертати на це увагу дітей, оскільки далеко не кожна людина буде робити добро для інших ціною обмеження своїх власних можливостей. При цьому варто зауважити, що з сучасних політиків на таке, мабуть, ніхто не здатен. Тому в даному випадку варто запропонувати учням написати есе на тему: «Пилип Орлик – приклад для майбутніх політиків»

Оскільки сучасні діти левову частину свого часу проводять у соцмережах, варто використовувати їх з користю. Можна запропонувати дітям створити інстаграм або фейсбук сторінку гетьмана Орлика, яка була б направлена на створення антиросійської коаліції. На нашу думку завдання подібного роду було б для учнів 8 класу надзвичайно цікавим та захоплюючим, адже саме в цьому віці учні проводять найбільше часу в соцмережах. За допомогою даного завдання учні здобули би купу знань про Пилипа Орлика і ймовірно надалі сприймали б його як еталон людини та громадянина.

На нашу думку, в ході вивчення теми про гетьманування Пилипа Орлика доречно було би також застосувати метод проектів. Під проектною технологією навчання історії сучасні вітчизняні дослідники розуміють цілеспрямований, чітко контрольований системний метод організації навчального процесу, за допомогою якого учні набувають історичних знань, умінь, ставлень та практичного досвіду (компетентностей) у процесі планування й виконання навчальних проектів, орієнтованих на створення і презентацію учнем специфічного для нього предмета продукту (текст,

художнє зображення, вистава, відеофільм, мультимедійна презентація, макет)
[49, с. 8-9]

В даному випадку можна запропонувати учням створити історичний журнал від імені гетьмана Орлика. Таке завдання сприятиме поглибленому вивченню особистості гетьмана, його думок, емоцій, ставлення до тих чи інших людей. Також учні краще зможуть зрозуміти мотиви його дій – прагнення зробити Україну незалежною. Це викличе у них почуття поваги до гетьмана та захоплення його особистістю. Не виключено що це заохотить учнів до того, щоб і вони в майбутньому зробили щось хороше до своєї Батьківщини.

Але проект історичного журналу це не єдиний проект, який можна запропонувати в ході вивчення теми про діяльність Пилипа Орлика. Можна запропонувати учням також проект під назвою «Газета минулого» з умовою, що ця газета має стосуватися конституції Пилипа Орлика. В цьому випадку, на нашу думку, педагог повинен допомогти учням запропонувавши їм заголовки для їхньої майбутньої газети. Заголовки для газети могли би бути наступного змісту: «Бендерська сенсація: гетьман Пилип Орлик ухвалив першу конституцію Європи!» , «Політичний прорив! Що проголошує демократична конституція Пилипа Орлика?». Якщо вчитель спонукає ліцеїстів зробити головними в їхньому проекті вищезазначені варіанти заголовків, то для належного виконання цього завдання учні повинні будуть детально вивчити положення конституції Орлика, а значить упевнятися в тому наскільки вагомий внесок в історію України зробив гетьман, ухваливши цей документ.

Під час вивчення даної теми можна також запропонувати дітям в якості домашнього завдання підготувати сценку про на тему «Ухвалення Пилипом Орликом конституції у Бендерах». Це завдання вимагатиме від дітей розподілення ролей, пошуку уривків з конституції та уривків з промови Орлика. До наступного уроку згідно умов завдання учні мали би підготувати сценку та розіграти її. Звісно ж в ході втілення в життя даного завдання мають

бути задіяні всі учні класу. В сценці мали би бути такі персонажі як Пилип Орлик та інші укладачі конституції, старшина, козаки. Звісно ж в ході розігрування сценки мають фігурувати історичні документи (конституція), проте варто також дозволити учням додати щось і від себе. Таким чином дане завдання не тільки сприятиме розвитку громадянської компетентності, а й допоможе розвивати креативність учнів, а також їхні творчі та акторські здібності. До речі, якщо хтось із учнів в ході виконання подібного завдання задумався б над тим щоб у майбутньому пов'язати своє життя з акторською майстерністю, то такий результат був теж би доволі непоганим, адже за допомогою кіно теж можна популяризувати свою країну у світі. Доказом цього є хоча би той факт, що нещодавно Україна отримала свій перший Оскар за документальну стрічку «20 днів в Маріуполі».

Як ще одну альтернативу творчого завдання можна запропонувати написання листа до Пилипа Орлика. За допомогою даного завдання учень сформує своє особисте ставлення до гетьмана та його діяльності. А як ми знаємо формування громадянської компетентності доволі таки тісно пов'язане з формуванням особистої.

Як було зазначено нами в попередньому розділі, коли цар Петро I дізнався що Орлик та Мазепа прийняли сторону короля Швеції він наказав вирізати населення Батурина та спалити місто. На основі цього факту можна запропонувати учням написати есе на тему: «Росія – втілення тероризму, що пройшов крізь віки». Вище зазначений факт допоможе дітям усвідомити, що росіяни та українці ніколи не були братами. Більше того, Росія й Україна це два різні світи.

В ході формування громадянської компетентності на уроці, що стосуватиметься діяльності Орлика беззаперечно потрібно запропонувати учням порівняти Конституцію України 1710 року з сучасною Конституцією України. Таке завдання дозволить учням певною мірою відчути себе юристами. Можливо в ході виконання даного завдання хтось із дітей реально

задумається над тим, щоб в майбутньому здобути фах юриста і таким чином принесе для нашої держави та її громадян якусь користь.

Як ми вже зазначали гетьман Орлик не один десяток років поклав на те, щоб популяризувати українську ідею в Європі. Саме тому доречним було би при вивченні відповідних фактів запропонувати ліцеїстам написати есе на тему: «Гетьман Орлик – головний популяризатор України в Європі». Також в ході виконання дітьми даного завдання педагог повинен наголосити, що зараз, як ніколи потрібно популяризувати Україну та українське питання в Європі та світі, і що в даному випадку треба брати приклад з Пилипа Орлика. Також, продовжуючи лану проблематику можна задати ліцеїстам в якості домашнього завдання письмово відповісти на запитання «Як зробити так щоб світ не забував про війну в Україні» та запропонувати способи та засоби популяризації нашої держави у світі.

Ще одним способом формування громадянської компетентності у дітей може слугувати порівняльний аналіз двох діячів. В даному випадку Пилипа Орлика та Івана Мазепи. В даному випадку можна було б скористатися методом «Кола Вена» і таким чином виділити спільне та відмінне в діяльності двох козацьких керманічів. Також на кінець виконання цього завдання можна поставити перед дітьми додаткове питання «Хто з двох гетьманів з політичної точки зору зробив для України найбільше?» Очікувана відповідь звісно ж Пилип Орлик.

На завершення вивчення теми по Пилипу Орлику, учням можна було би запропонувати сформуванню гасло життя Пилипа Орлика. Очікуваний варіант: «Геть від Москви!»

Крім того авторка цього дослідження проходячи впродовж вересня-листопада 2024 р. педагогічну практику у Золотарівському ліцеї Драгівської сільської ради мала нагоду провести анкетування серед учнів 8-А класу цього навчального закладу. У класі налічувалося 15 учнів. Нами також було укладено пізнавальну анкету взірець якої нами представлено у додатках.

Перше питання анкети стосувалося того що б учні хотіли знати про Пилипа Орлика. На це питання третина учнів відповіла що вони хотіли б знати чому обставини склалися так що Орлик не будучи етнічно українцем присвятив життя боротьбі за українську державність (Кут Василь, Лесько Дмитро, Буртин Крістіана, Деяк Ганна, Зарубін Аліна). Ще четверо учнів відповіли що їх цікавить поетична спадщина Орлика (Бровдій Романа, Гайович Поліна, Лесько Олександр, Баран Любомир). Шестеро учнів відповіли, що їх найбільше цікавить дипломатична діяльність Орлика в екзилі (Бабич Станіслав, Гафинець Анастасія, Кулик Анастасія, Довганич Дарія, Бабич Крістіна, Макар Сергій) [1]. Тобто думки дітей розділилися.

Друге питання анкетування стосувалося того, що учні вже знають про Пилипа Орлика. Троє учнів при відповіді на це питання відмітили конституцію і похід на Правобережжя 1711 року (Кулик Анастасія, Бровдій Романа, Баран Любомир). Ще троє учнів в ході відповіді на дане запитання вказали конституцію (Бабич Станіслав, Кут Василь, Зарубін Аліна). П'ятеро учнів на це питання відповіли те, що знають про створення Пилипом Орликом конституції і що її україномовний оригінал знаходиться в Росії (Бабич Крістіна, Лесько Олександр, Лесько Дмитро, Макар Сергій, Буртин Крістіна). Четверо ліцеїстів відповіли що знають про конституцію і «Діаріуш подорожній» (Гайович Поліна, Деяк Ганна, Довганич Дарія, Кулик Анастасія) [1]

Питання номер три стосувалося того до якої події з життя Пилипа Орлика хотіли би бути причетними учні. Тут всі відповіли одноголосно і це було очікувано. За словами учнів вони хотіли б бути причетними до укладання конституції Пилипа Орлика. На нашу думку така відповідь учнів свідчить про те, що вони вельми зацікавлені в історії, в процесі українського законотворення і що не можна виключати можливість того, що хтось з учнів в майбутньому буде причетним до вдосконалення українського законодавства. Крім того, ми вважаємо, що такий зміст відповіді учнів на це питання свідчить

про достатньо високий рівень розвитку в ліцеїстів громадянської компетентності.

Четверте питання анкети стосувалося того, якою є найбільша заслуга Пилипа Орлика. Тут думки розділилися на половину. Вісім учнів, в ході відповіді на це питання відповіли що найвагоміша заслуга гетьмана полягає в укладенні конституції (Бровдій Романа, Бабич Христина, Баран Любомир, Гафинець Анастасія, Зарубін Аліна, Довганич Дарія, Деяк Ганна, Лесько Олександр). На думку, ще семи учнів найбільшою заслугою Орлика окрім того, що він уклав конституцію була популяризація українського питання закордоном (Бабич Станіслав, Буртин Крістіна, Гайович Поліна, Кулик Анастасія, Кут Василь, Лесько Дмитро, Макар Сергій) [1]

Суть п'ятого питання полягала в тому щоб з'ясувати яка галузь діяльності Пилипа Орлика подобається учням найбільше. Десятеро учнів відповіли що їм найбільше подобається законотворча діяльність гетьмана, оскільки створена ним конституція була першою в Європі. (Баран Любомир, Гайович Поліна, Довганич Дарія, Кут Василь, Зарубін Аліна, Кулик Анастасія, Макар Сергій, Лесько Дмитро, Лесько Олександр, Бабич Христина). П'ятеро ліцеїстів відповіли, що їм подобається законотворча та дипломатична діяльність гетьмана Орлика, оскільки мало хто окрім нього в ті часи так активно взаємодіяв з такою великою кількістю держав (Бабич Станіслав, Буртин Крістіна, Гафинець Анастасія, Бровдій Романа, Деяк Ганна) [1]

Шосте питання анкети ставилося учням з ціллю того, щоб дізнатися що учням відомо про конституцію Пилипа Орлика. Четверо учнів виклали у своїй відповіді відомості про дату прийняття конституції, її форму, основні положення та високо оцінили той факт, що згідно конституції вперше відбувся поділ влади на виконавчу, законодавчу і судову (Гафинець Анастасія, Макар Сергій, Кут Василь, Кулик Анастасія). П'ятеро учнів виклали у своїх відповідях відомості про те, хто ще були авторами документу крім гетьмана, і про форму правління, яку проголошувала конституція (Бабич Христина, Лесько Олександр, Зарубін Аліна, Деяк Ганна, Бровдій Романа). [1] Ще

шестеро учнів у своїх відповідях виклали відомості про кількість статей конституції, де і за яких умов вона була ухвалена, соціальну політику яка передбачалася в конституції (Бабич Станіслав, Лесько Дмитро, Баран Любомир, Довганич Дарія, Гайович Поліна, Буртин Крістіна). [1] Те, що ці учні звернули увагу саме на ті положення що стосувалися соціальної політики, свідчить про достатньо розвинену в них не тільки громадянську, а ще й соціальну компетентність.[1]

Мета сьомого питання анкети полягала в тому щоб з'ясувати в якій діяльності на думку учнів найбільше прославився Пилип Орлик. Тут відповіді усіх учнів збігалися. Ліцеїсти відповіли що на їх думку Пилип Орлик найбільше прославився своєю законотворчою діяльністю оскільки конституція гетьмана має вагоме історичне значення.

Восьме питання полягало в тому щоб дізнатися в учнів, що можна повчитися у Пилипа Орлика. І тут всі учні 8-А класу відмічали риси характеру гетьмана: мудрість, впертість (в гарному сенсі цього слова) рішучість, сміливість, вміння боротися і вперто йти до своєї цілі. Загалом відповідаючи на це питання ліцеїсти зацентували увагу на невтомній боротьбі гетьмана за українську державність та зауважили те що Орлик є однією з найяскравіших постатей періоду Гетьманщини та історії України загалом.

Дев'яте питання анкети було доволі простим. Воно стосувалося того з ким найбільше комунікував гетьман. З огляду на простоту даного питання учні відповіли на нього приблизно однаково. У відповідях передусім фігурував Іван Мазепа. Також у відповідях учнів були такі імена як Карл XII, Стефан Яворський, Григор Орлик

Десяте питання стосувалося плюсів та мінусів діяльності Пилипа Орлика. Більшість учнів не вдалися до критики діяльності гетьмана і жодних мінусів не виділяли. Лише кілька учнів розкритикували угоду гетьмана з кримським ханом, через те що татари в ході походу 1711 року грабували та руйнували домівки українців та захоплювали ясир (Зарубін Аліна, Кут Василь, Лесько Дмитро) [1] Серед плюсів діяльності учні відзначали ухвалення конституції,

визвольний похід на Правобережжя та дипломатичну діяльність у країнах Європи.

Формування й розвиток громадянської компетентності учня передбачає вдосконалення знань і наукових уявлень про взаємозв'язок громадян і суспільства, громадян і держави, відносини між людьми; способів діяльності, практичних умінь, моделей поведінки, в яких виявляється його громадськість; громадянських цінностей й особистісних смислів учня, досвіду самостійного розв'язання проблем приватного й публічного життя людини в громадянському суспільстві. [53, с. 44]

Отже, формуючи на прикладі Пилипа Орлика громадянську компетентність ліцеїстів 8 класу цілком можливо добитися вагомих результатів, зокрема підвищити інтерес до політики, дипломатії, юридичної справи та історії загалом, а також заохотити дітей до того, щоб вони в майбутньому трудилися на благо нашої Батьківщини. Дуже промовистим, на наш погляд, видалося анкетування проведене нами 30 листопада 2024 р. у Золотарівському ліцеї Драгівської сільської ради учням 8-ого класу. Отримані дані надали нам можливість усвідомити який рівень знань про Пилипа Орлика сформувався в учнів, які сторони його діяльності відомі учням краще, а які дещо гірше.

ВИСНОВКИ

Формування громадянської компетентності школярів – це багатокomпонентний, складний та довготривалий процес. Найголовнішими умовами успішного формування громадянської компетентності ліцеїстів є перш за все відповідальне ставлення вчителів історії до своєї професії та фокус уваги на виховному аспекті свого предмету. Також задля ефективного розвитку громадянських компетенцій вчитель повинен послуговуватися сукупністю методів, засобів та принципів. Трьома стрижневими принципами в ході формування громадянської компетентності є принципи системності, послідовності та ефективності, а трьома головними засобами є історичні діячі, історичні події та історичні явища. Назагал процес формування громадянської компетентності школярів включає в себе такі елементи як формування поваги до минулого своєї держави, любові до культури звичаїв та традицій свого народу, любові до рідної мови та літератури.

Козацька доба – це безцінне джерело для формування громадянської компетентності учнів. Єдиний гетьман України в екзилі Пилип Орлик на нашу думку є найвищим еталоном для формування та розвитку громадянської компетентності учнів. Гетьман володів такими якостями характеру як мужність, стійкість, сміливість, впертість (у відстоюванні свободи для України) і ці якості Пилипа Орлика надихали його сучасників і продовжують надихати сьгоднішні покоління. Він є еталоною фігурою для розвитку громадянської компетентності школярів та підвищення їхньої суспільної свідомості, ще й через те, що етнічно він не був українцем. Водночас, він створив для нас конституцію, спопуляризував Україну на міжнародній арені, протистояв нашому споконвічному ворогу – Росії. Саме тому приклад його життя та діяльності сприяє розвитку в учнів любові до своєї держави, ціннісного ставлення до незалежності України, повагу до свободи як найвищої цінності.

Думається, що у саме у восьмому класі найефективніше формувати в учнів громадянську компетентність бо вони : по-перше хочуть вчитися (ще не шукають усюди «боулінг»); не шукають конфліктів з вчителями; не грублять; не прив'язані душею зі ЗНО (НМТ) коли по суті йде механізація навчального процесу і діти нічого крім тестів не бачать, а це провокує певну каналізацію навіть профанацію навчального процесу. На цьому дітей не виховаєш. Якраз коли дітям 13–14 років і вони ще не належать до юнацького віку то щось можна їм «закласти в голови». Чому Пилип Орлик? Бо це «матеріал» яким якраз можна закласти дітям, на якому можна виховувати. Пилип Орлик – дійсно патріот України, ідеаліст, людина жертвенна, яка в ім'я батьківщини відійшла з України, але залишилася вірним їй. Крім того він творець першої в світі конституції, на якій також можна вчити патріотизму.

Проведене нами у листопаді 2024 р. анкетування серед учнів 8-ого класу Золотарівському ліцею Драгівської сільської ради продемонструвало, що практично всі учні навіть сільської школи на Закарпатті добре знають цю історичну фігуру і асоціюють Пилипа Орлика передусім із Конституцією 1709 р. Дещо менше учнів пам'ятають похід цього діяча на Правобережжя 1711 р. Інші складові діяльності П.Орлика учні знають доволі слабо. І це у сільській школі. Можна припустити, що у міській школі знання про Пилипа Орлика можуть бути більш стійкішими але, як то кажуть, тенденція стійка.

Уважаємо, що доволі слабкі знання учнями діяльності Пилипа Орлика збентежують адже саме цією фігурою можна виховувати дітей, плекати у них високий рівень патріотизму, формувати громадянську компетентність. Думається, що в цілому постать Пилипа Орлика є в загальноосвітніх школах недооціненою, адже він як ніхто інший був апологетом української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

НЕОПУБЛІКОВАНІ ПЕРШОДЖЕРЕЛА:

1. Особистий архів Марії Ковач

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

2. Історія України : Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин. К. : Наук, думка, 2013. 1056 с
3. «Конституція Пилипа Орлика» (05.04.1710 р.) («Пакти і Конституції...», або «Договори і постанови прав і свобод військових...») – цінна пам’ятка в історії розвитку українського та європейського конституціоналізму. Упорядник Коваль А. *Український часопис конституційного права*. 2004. № 3. С. 52–59.
4. Староукраїнський текст: Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. Підготувала Вовк О. Б. *Архіви України*. 2010. Вип. 3–4 (269): липень-вересень. С. 145–166.
5. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. [укладач Наталія Степанова]. Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради. 2014. 44 с

ЕНЦИКЛОПЕЧНІ ТА ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ:

6. Апанович Е. М. Орлик Филипп. Советская историческая энциклопедия. Т. 10. М., 1967. С. 614–615.
7. Пришляк В. В. Субтельний Орест. Українське козацтво: Мала енциклопедія. К., Запоріжжя, 2002. С. 470–471.
8. Радянська енциклопедія історії України. Т. 3. К., 1971. 573 с.

СТАТТІ, УЗАГАЛЬНЮЮЧІ ПРАЦІ:

9. Александров В. М. Принципи устрою Війська Запорозького за Конституцією Пилипа Орлика. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х.: Право, 2006. Вип.11. С. 156–165.
10. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. К., 1993. 284 с.
11. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. К., 1903. 609 с.
12. Бовуа Д. «Щоденник» П. Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу / Переклад з французької Зої Борисюк. *Український археографічний щорічник*. Вип. 8–9. К., 2004. С. 322–345.
13. Бойко І.Й. Конституція України 1710 р. та її місце в багатовіковій історії національного державотворення. *Часопис Київського університету права – Український науково – теоретичний журнал*. 2020. № 4. С. 16–25.
14. Вовк О. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 145–166.
15. Гончаренко В. Д. Пилип Орлик – гетьман в еміграції Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х.: Право, 2006. Вип. 11. С. 18– 24.
16. Діптан І. Дипломатія Пилипа Орлика: витоки, сутність, уроки для сьогодення. *Рідний край*. 2010. № 1. С. 181–197.
17. Дорошенко Д. І. Історія України в 2-х т. Т. II. (від половини XVIII століття). К., 1991. 349 с.
18. Замлинський В. Пилип Орлик. Історія України в особах: IX–XVIII ст. К., 1993. С. 345–354.
19. Кононенко П., Кононенко Т. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. Обухів, 2003. 519 с.
20. Кравець Т. Є. Політико-правовий аналіз Конституції Пилипа Орлика 1710 року. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С. 218–224.

21. Кресін О. В. Пакти і конституції законів і вольностей запорозького війська 1710 . *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С.192–203.
22. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. К., 2001. 468 с.
23. Крупницький Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742) = Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742) : його життя і доля. Вступне слово О. Оглоблина. Мюнхен: Дніпрове хвиля. 1956. 78 с.
24. Матях В. М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 116–131
25. Мельник Л. Українсько-турецькі взаємовідносини і політичні проекти П. Орлика. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 24–34.
26. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. К., 1995 606 с.
27. Реєнт О. П., Коляда І. А. Усі гетьмани України / Художник-оформлювач А.С.Ленчик. Харків: Фоліо. 2008. 415 с.
28. Рендюк Т. Г. Пилип Орлик: молдовські та румунські шляхи. Чернівці : Букрек. 2013. 240 с. : іл.
29. Різниченко В. Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя й діяльність. – Київ: Друкарня Київського Союзу Установ Кооперативного Установ «Союзбанк». 1918. 48 с.
30. Субтельний Орест. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В.Кулика. К.: Либідь, 1994. 240 с.
31. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. 3-тє вид. К., 1993. 512 с.
32. Тараненко М. Г. Причини створення, головні державотворчі, ідеологічні і правові засади та історичне значення Конституції Пилипа Орлика / Тараненко М. Г. Вісник НТУУ "КПІ". *Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2010. № 2 (6). С. 151–166.
33. Ульяновський В. Пилип Орлик. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети / Автор передмови В. А. Смолій. К. : Варта, 1994. 525 с. С. 419–497.

34. Фігурний Ю. С. Український гетьман Пилип Орлик: монографія. НДІ українознавства. Відділ української етнології. К. : НДІУ, 2008. 124 с
35. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., 2003. 517 с.
36. Чухліб Т. В. Пилип Орлик: гетьманська булава Війська Запорозького під захистом монарха Швеції // Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. К.: Вид. імені Олени Теліги, 2009. С. 485–500. 616 с.
37. Чухліб Т. Пилип Орлик. К., 2008. 64 с.
38. Шевчук В. Козацька держава. К., 1995. 389 с.
39. Шендрик Л. К. Пилип Орлик / Л. К. Шендрик, О. В. Янович. Полтава: Форміка, 2005. 140 с.
40. Шерер, Жан-Бенуа/ Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців...: Пер. з фр. В. В. Коптілов. К.: *Український письменник*. 1994. 311 с.
41. Шудря М. Лицарі булави. Розповіді про українських гетьманів. К., 2008. 236 с.
42. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Друге видання. К., 2005. 584 с.

МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА:

43. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак. К. : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с. : іл., карти.
44. Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія/Упорядники М. А. Рогозін, О. В. Сухоплинська. Донецьк 2001. 262 с.
45. Задорожна Л.К. Розвиток громадянських компетентностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Київ, 17–18 березня 2016 р.)* / за заг. ред.

- Ю.В. Ковбасюка, Н. Г. Протасової, Ю.О. Молчанової. К. : НАДУ, 2016. С. 17–21.
46. Історія України (рівень стандарту, академічний рівень): підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. /Пометун О. І. Гупан Н. М. Харків «Синиця», 2012. 335 с.
47. Ковач М. Формування громадянської компетентності у школярів. *Студентські історичні зошити Прикарпатського національного університету*. 2024. № 16. С. 25–28.
48. Макогончук Н. В., Голярдик Н. А., Гевко О. В. Методичні підходи до побудови портрету історичної особистості та їх використання в дидактиці історії. *Інноваційна педагогіка. Науковий журнал*. Вип. 51. Т. 2. Видавничий дім «Гельветика» 2022. 207 с.
49. Мирошниченко В.О. Методика застосування проектної технології у процесі навчання історії в 10-му класі: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидат педагогічних наук: 13.00.02. «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». К. 2010. 20 с.
50. Пінчук А. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Автореферат ... к. пед. наук спец. : 13.00.02. – теорія і методика навчання історії. Київ, Інститут педагогіки АНП України. 2006. 21 с.
51. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С.18–20.
52. Ремех Т.О. Суть і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
53. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання». К., 2007. 267 с.
54. Хміль Н.; Галицька-Дідух Т.; Цяньці Ван. Використання віртуальної і доповненої реальності в українській освіті. *Академічні візії*. 2023. № 22. С.

55. Черній М. Карти знань як засіб збільшення ефективності засвоєння навчального матеріалу учнями та їх застосування за допомогою веб-сервісів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 6. 2012. С. 87–94.
56. Яковлева, В. А., Червінська, О. В. Методичні прийоми проведення екскурсій. *Actual problems of science and practice*. pp. 2021. С.121–123.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пилип Орлик

Джерело: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/pylyp-orlyk-350-r-vid-dnya-narodzhennya/>

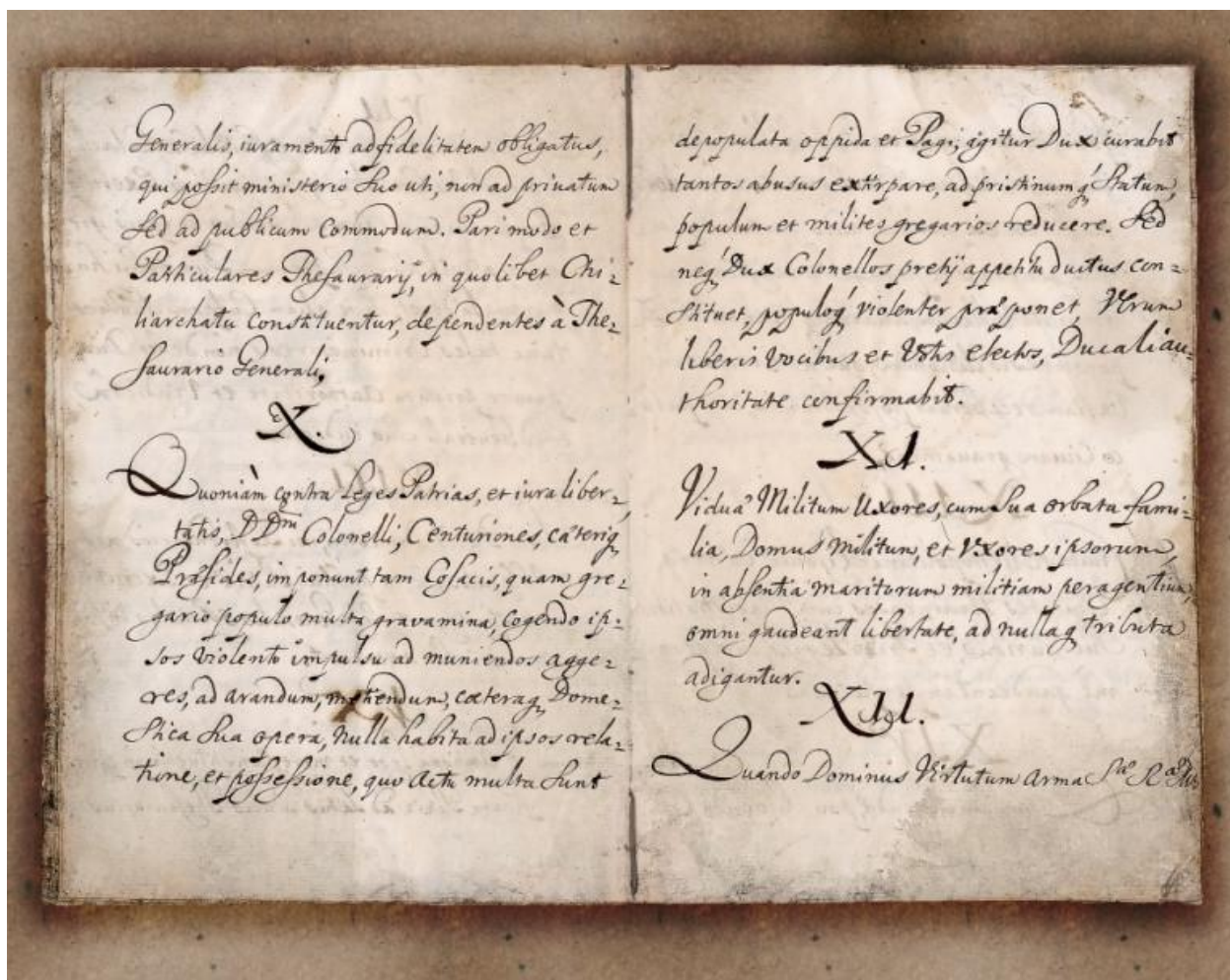
Воскові фігури українських гетьманів Пилипа Орлика (ліворуч) та Івана Мазепи в Національному заповіднику «Гетьманська столиця» в місті Батурині Чернігівської області

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-istoriya-hetman-pylyp-orlyk-konstytutsiya-nezalezhnist/32093331.htm>

Гетьманська булава Пилипа Орлика, яка – за переказами – дісталась йому від
Івана Мазепи

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-istoriya-hetman-pylyp-orlyk-konstytutsiya-nezalezhnist/32093331.html>

Сторінки «Пактів і конституцій прав і вольностей Війська Запорозького»,
1710 р. Національний архів Королівства Швеція, м. Стокгольм.

Джерело: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/21/1672-narodyvsya-pylp-orlyk-getman-ukrayiny-avtor-paktiv-i-konstytuciyyi-prav-i-volnostey-zaporizkogo-viyska>

Особиста печатка з гербом «Новина» гетьмана Пилипа Орлика (Державний архів Швеції)

Джерело:

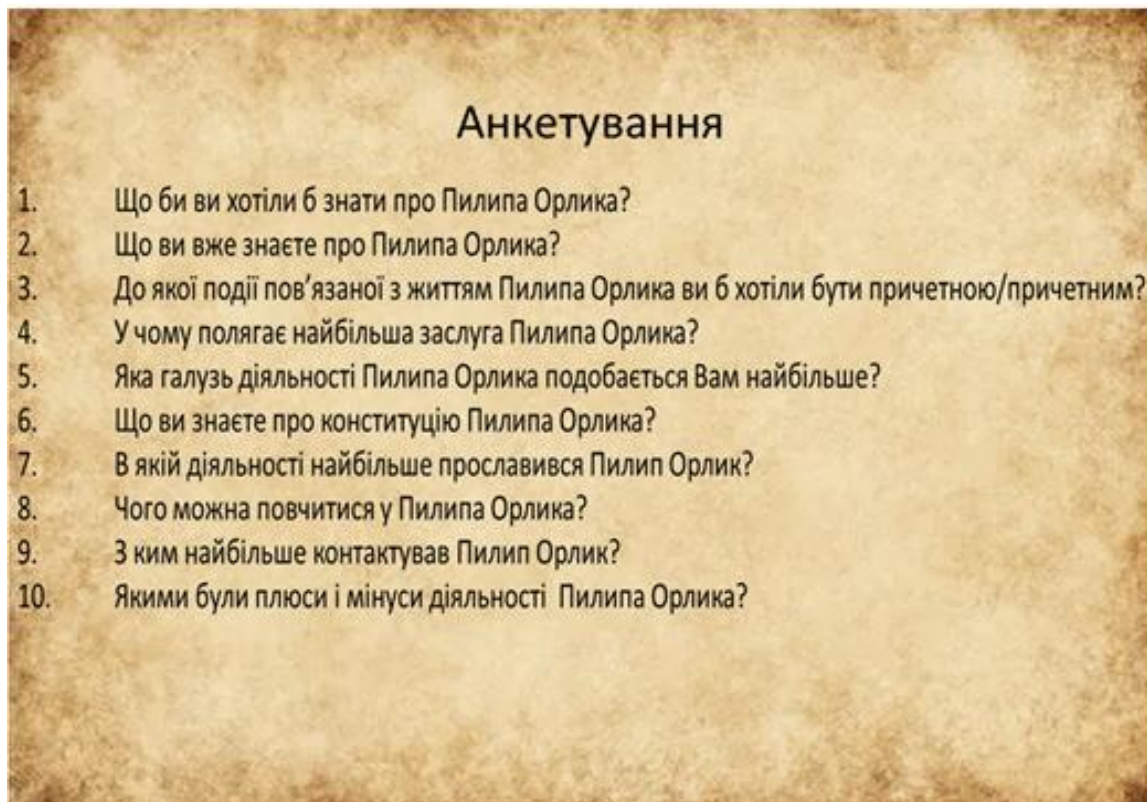
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B8%D0%BA#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Pylyp_Orlyk_Stamp.jpg

Пам'ятник Пилипу Орлику в Києві

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B8%D0%BA#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Pechersk_28_09_13_388.JPG

Анкетування для учнів 8-А класу

Джерело: особистий архів Марії Ковач

[План-конспект з предмета «Історія України»

Урок

25

8 клас

Тема: Участь Гетьманщини в Північній війні. Конституція Пилипа Орлика.

Мета:

навчальна:

- проаналізувати становище Гетьманщини за часів Північної війни та під час гетьманування Пилипа Орлика /*інформаційна*
- з'ясувати яким було правління Пилипа Орлика та Івана Мазепи /*інформаційна*
- розглянути наслідки політики Івана Мазепи та Пилипа Орлика /*інформаційно-логічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу («Мозковий штурм», «Кола Вена») /*логічна*
- розвиток навичок роботи з візуальними джерелами (<https://www.youtube.com/watch?v=m8v8jhpq2ro>, <https://www.youtube.com/watch?v=YOxo21LibOU>) /*інформаційна*
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карта «Гетьманщина за часів Івана Мазепи та Пилипа Орлика») /*просторова*
- розвивати вміння аналізувати історичні події (на основі відео про спалення Батурина) /*аксіологічна*
- розвивати хронологічну компетентність (вправа «Відтвори послідовність»); /*хронологічна*
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (Іван Мазепа, Пилип Орлик,) /*аксіологічна*
- формувати критичне мислення («Кола Вена») /*логічна*

виховна:

- виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за співвітчизників, які боролися за незалежність української держави; / аксіологічна
- формувати навички роботи з ілюстраціями в підручнику, виховувати повагу до предків які захищали землю від загарбників («Московські війська вриваються в Батурин»)/*громадянська*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мікрофон», «Мозковий штурм», «Кола Вена») /*мовленнєва, комунікативна*
- виховувати вміння працювати в колективі («Кола Вена»)/*логічна, комунікативна*
- виховувати інтерес до історії (постать Пилипа Орлика та його діяльність в складних умовах)/*громадянська, особиста*
- викликати почуття відповідальності за збереження української державності (на основі протистояння Івана Мазепи Петру I)/ *громадянська, особиста*
- формувати цінність до незалежності нашої держави, до того що ми маємо широке коло прав закріплених в Конституції (на основі відео про Конституцію Пилипа Орлика)/ *громадянська, особиста*
- формувати в учнів усвідомлення того людське життя найвища цінність і ніхто не має права відбирати його в іншій людині (на основі відео про спалення Батурина) /*соціальна, особиста*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «Історія України», 8 клас, Олександр Гісем, Олександр Мартинюк, - 2021, карта «Гетьманщина за часів Івана Мазепи та Пилипа Орлика», відеоролики «Мазепа. Крок до правди», «Конституція Пилипа Орлика», презентація.

Основні дати:

1708 – Спалення московськими військами гетьманської столиці – Батурина

1709 – Полтавська битва між московськими військами Петра I та військами гетьмана Мазепи та шведського короля Карла XII

1710 – ухвалення гетьманом Пилипом Орликом першої української Конституції, яка одночасно є першою в Європі.

1714 – скасування козацького устрою на Правобережній Україні. Гетьман Пилип Орлик очолив устрій в екзиді.

Основні терміни: Конституція, екзидь, редут.

Основні історичні постаті: Іван Мазепа, Пилип Орлик, Семен Палій, Самійло Самусь, Карл XII, Петро I.

План уроку.

1. Яким був перебіг подій Північної війни та участь у ній України?
2. Якою була роль Полтавської битви в подальшій долі України?
3. Чим характеризувалося правління Пилипа Орлика? Яку роль в історії України відіграла ухвалена ним Конституція?

До- з а час у	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3хв	I. Організацій- ний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		
7хв	II. Перевірка домашнього завдання		<p><u>Письмова робота</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Яким було становище селянства наприкінці XVII ст.? (Топольська) 2. Завдяки чому Іван Мазепа став гетьманом? (Косач) 3. Як можна оцінити участь козаків у війнах Московії з Османською імперією? (Цицук) <p><u>Усна відповідь</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Завдяки чому Іван Мазепа тривалий час утримував владу? (Бондар) 2. Коли гетьман Іван Мазепа підписав «Московські статті»? (Фурса) <p>Вправа «Відтвори послідовність»(Фурса)</p>	<p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Аксіологічна</p> <p>Логічна</p> <p>Хронологічна</p>

Додаток Н

			<p>похід московсько-козацького війська 1696</p> <p>2) Другий Кримський похід московсько-козацького війська 1689</p> <p>3) Перший Азовський похід московсько-козацького війська 1695</p> <p>Гра «Віднови слово» ОПХІД - похід МАНЕГТЬ – гетьман РАСТИЩАН – старшина (Марчук)</p> <p>Гра «Знавець карти»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Покажіть територію на яку розповсюджувала ся влада Івана Мазепи. (Топольська) 2. Покажіть на карті міста у яких за умовами «Коломацьких статей» мали перебувати московські воєводи зі своїми загонами. (Самчук) 3. Користуючись картою покажіть маршрут Другого Кримського походу та проаналізуйте його (Фурса) 	<p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Просторова</i></p> <p><i>Просторова, аксіологічна</i></p>
ЗХВ	ІІІ. Мотиваційний етап	<p>На сьогоднішньому уроці ми поговоримо про участь Гетьманщини в Північній війні та Конституцію Пилипа Орлика/інформаційна</p> <p>Відеоматеріал: https://www.youtube.com/watch?</p>	<p>Про яку подію розповідає відеоматеріал? (Гордієнко)</p> <p>Даний матеріал на конкретному прикладі</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>інформаційна</i></p>

Додаток П

		v=m8v8ihpq2ro	ілюструє те, що російський народ ніколи не був для нас братським	
2хв	IV. Етап актуалізації		Яку епоху ми вивчаємо? (Грохольський) Які характерні риси цієї епохи? (Топольська)	Хронологічна Логічна
20хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	<p>1. Гетьманщина в умовах Північної війни Московії та Швеції (1700-1721)</p> <p>У 1700 році Московія розпочала Північну війну зі Швецією прагнучи захопити східне узбережжя Балтійського моря. Від самого початку козацькі полки брали участь у військових діях, будували канали, дороги, фортеці, тощо. Особливо негативно перші поразки московського війська позначилися на становищі Гетьманщини. Вона стала джерелом матеріальних і людських ресурсів для відновлення військового потенціалу Московії. Гетьманщина мусила утримувати в деяких містах московську армію та військові гарнізони. Крім того з українських земель у великих кількостях вивозили зерно та інші продукти. Усе це призводило до занепаду господарства і торгівлі. /інформаційна/хронологічна</p> <p>Козаків також непокоїло обмеження царським указом їхніх станових прав. Гостру реакцію викликав указ 1705 року, про перетворення двох козацьких полків висланих до Пруссії, на регулярні</p>	<p>У чому проявлялася згубність Північної війни для розвитку Гетьманщини? (Гришко)</p> <p>Коли розпочалася Північна війна? (Петрик)</p> <p>Коли російський цар видав указ про перетворення козацьких полків висланих до Пруссії на регулярні драгунські? Яку реакцію це викликало і до чого спонукало козацьке керівництво? (Бондар)</p>	Логічна Хронологічна Хронологічна, логічна

		<p>драгунські. Непевність майбутнього Гетьманщини примушувала старшину і гетьмана замислюватися над подальшою долею держави. І Мазепа почав розуміти згубність відносин Гетьманщини з Московією.</p> <p><i>Інформаційна/хронологічна</i></p> <p>3.Перехід Івана Мазепи на бік Карла XII.</p> <p>Узявши за мету звільнення Гетьманщини з-під влади Московії, Мазепа розпочав таємні переговори зі шведським королем Карлом XII.</p> <p><i>інформаційна</i></p> <p>У 1708 році Карл XII із 35-тисячною армією вирушив у похід на Москву. Шлях на Москву був перекритий великими залогами московських військ у Пскові, Новгороді та Смоленську. Карл XII, віддаючи перевагу маневреній війні, вирішив здійснити обхід через Білорусію. Проте через вороже ставлення шведська армія просувалася вкрай повільно. Ударом для неї став розгром московськими військами армії генерала <u>Левенгаупта</u> (він прямував на допомогу королю) поблизу білоруського села Лісна. Після цього шведський король рушив на українські землі, де сподівався на допомогу І. Мазепи. Гетьман опинився перед вибором: відверто підтримати Швецію або залишитися на боці московського царя. 4 листопада 1708 року гетьман вирішив прийняти сторону шведського</p>	<p>Коли сеймом Речі Посполитої було ухвалено рішення про ліквідацію козацького війська на Правобережжі? (Марчук)</p> <p>Коли Карл II пішов походом на Москву? (Самчук)</p> <p>Коли гетьман Іван Мазепа остаточно вирішив перейти на бік шведського короля? (Грохольський)</p>	<p>Хронологічна</p> <p>Хронологічна</p> <p>Хронологічна</p>
--	--	--	---	---

Додаток С

	<p>короля <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>Дізнавшись про вчинок гетьмана, цар Петро I наказав зруйнувати гетьманську столицю Батурин, де зберігалися великі запаси зброї, артилерії та продовольства. Полковник Іван Ніс зрадив гетьмана, показавши таємний вхід у місто, через який московські війська проникли в столицю та вчинили погром. Батурин було спалено а населення знищено. За різними оцінками загинуло від 11 до 14 тисяч людей, серед яких жінки, діти, старики. І. Мазепу оголосили</p> <p>зрадником <i>/інформаційна</i></p> <p>На Старшинській раді в Глухові новим гетьманом було обрано Івана Скоропадського (1708-1722). Крім того Петро I звернувся до населення із закликом бути вірним йому і відправив на Січ подарунки та гроші. Через кілька днів більшість старшини залишила Івана Мазепу та визнала гетьманом</p> <p>Скоропадського <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>Проте до І. Мазепи та Карла XII приєднався кошовий отаман Запорізької Січі Кость Гордієнко із частиною запорожців. 8 квітня 1709 року І. Мазепа та К. Гордієнко підписали з Карлом XII угоду, яка передбачала утворення на українських землях, що перебували у складі Московії, князівства під формальним протекторатом Швеції. Однак ці плани не були втілені в життя <i>/інформаційна,</i></p>	<p>Що скоїв Петро I дізнавшись про перехід Івана Мазепи на бік короля Швеції? (Фурса)</p> <p>Кого було обрано новим гетьманом на Старшинській раді у Глухові? (Топольська)</p> <p>Коли Іван Мазепа та Кость Гордієнко підписали офіційну угоду з шведським королем? (Марчук)</p> <p>Що передбачала ця угода? (Гришко)</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p>
--	---	---	--

Додаток Т

	<p><i>хронологічна</i></p> <p>Тим часом Петро I продовжував каральні заходи в Україні. У квітні 1709 року московські війська під командуванням П. Яковлева здійснили похід на Запорожжя, у результаті якого була знищена <u>Чортомлинська Січ</u>. <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>4. Полтавська битва та її наслідки.</p> <p>Навесні 1709 року основні шведські сили і військо Мазепи підійшли до Полтави. Залога міста, що складалася з козаків і московських воїнів, відмовилася здатися. Облога міста тривала 3 місяці. Тим часом до Полтави підійшли основні московські сили. Тут 27 червня відбулася ключова битва Північної війни. <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>Шведський король, який мав удвічі менше сил, наважився дати московським військам вирішальний бій. Шведська армія, що вишикувалася 4 колонами, на світанку рушила полем на московський табір. Але шведські війська несподівано натрапили на московські редуты – польові земляні укріплення. Прокід між редутами й атака московської кінноти завдала шведам відчутних втрат. До того ж їхній лівий фланг загубився в лісі й був знищений. Після кількогодінного важкого бою шведські війська опинилися перед головними московськими силами, що вийшли з укріпленого табору. Шведський король вирішив атакувати їх</p>	<p>Коли була зруйнована <u>Чортомлинська Січ</u>? (Бондар)</p> <p>Скільки часу тривала облога Полтави? (<u>Топольська</u>)</p> <p>Що таке редуты? (Петрик)</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p>
--	--	--	---

Додаток У

		<p>зосередивши свої відбірні війська на флангах. Гвардія Карла XII зуміла прорвати лівий фланг московських військ. Тоді московський цар сам повів в атаку свої резерви, які підтримала артилерія. Шведські війська були відкинуті. У їхній тил ударили козаки І. Скоропадського. /інформаційна</p> <p>До 11-ї години ранку Полтавська битва завершилася поразкою шведського війська, яке втратило понад 12 тис. осіб убитими й полоненими. Московські втрати склали 1345 осіб убитими й 3290 полоненими. /інформаційна</p> <p>Після поразки Карл XII та Мазепа втекли до володінь турецького султана. Петро I доручив своєму послу в Стамбулі підкупити великого візира, якому обіцяли значну винагороду за видачу Івана Мазепи. Така звістка остаточно підірвала здоров'я гетьмана. 22 серпня 1709 року його не стало. /інформаційна, хронологічна</p> <p>5. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Ліквідація козацького устрою на Правобережжі.</p> <p>16 квітня 1710 року під Бендерами відбулася козацька рада, на якій новим гетьманом було обрано найближчого сподвижника І. Мазепи, генерального писаря його уряду – Пилипа Орлика. Він очолив першу українську політичну еміграцію в Європі і уряд в екзилі (вигнанні). /інформаційна, хронологічна</p>	<p>Яка країна одержала перемогу в Полтавській битві? (Фурса)</p> <p>Коли помер Іван Мазепа? (Самчук)</p> <p>Хто став гетьманом після Івана Мазепи? (Грохольський)</p> <p>Чим вирізнялося</p>	<p>Логічна</p> <p>Хронологічна</p> <p>Логічна</p> <p>Хронологічна</p>
--	--	--	--	---

		<p>Під час козацької ради було прийнято складений Пилипом Орликом документ «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорозького». Пізніше цей документ отримав назву Конституція Пилипа Орлика або Бендерська Конституція./інформаційна</p> <p>Робота з відеоматеріалом Відеоролик: https://www.youtube.com/watch?v=Y0xo21LibOU 4,3хв</p> <p>У Конституції були закладені основи принципу законодавчої, виконавчої та судової влади, впроваджувався представницький орган – Генеральна військова рада./інформаційна Конституція П. Орлика до 1714 року діяла на тій частині</p>	<p>правління Пилипа Орлика? (Гордієнко)</p> <p>«Мікрофон» Якою за своїм устроєм згідно Конституції Орлика мала бути Україна? (Косач)</p> <p>Зі скількох статей складалася Конституція? (Панчук)</p> <p>Яку думку пропагує Конституція? Як на вашу думку зміст Конституції впливав на тодішнє суспільство? (Бондар)</p> <p>Скільки сесій Генеральної ради згідно Конституції мало бути на рік? Коли вони скликалися? (Гришко)</p> <p>Якими повноваженнями згідно Конституції був наділений гетьман? Що заборонялося гетьману? (Фурса)</p> <p>Які важливі основи були закладені в Конституції? Чи є на вашу думку схожість між Конституцією Пилипа Орлика та сучасною Конституцією України? (Топольська)</p>	<p>на</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна, аксіологічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p>
--	--	---	--	---

Додаток Х

		<p>Правобережжя, де зберігався військово-територіальний полковий устрій./інформаційна, хронологічна</p> <p>Подальші дії Пилипа Орлика були спрямовані на звільнення України з-під московської влади. Він уклав угоди з кримським ханом <u>Девлетом II Гераєм</u>, шведським королем Карлом XII, прибічниками поваленого польського короля Станіслава <u>Лещинського</u> з метою спільного визволення Гетьманщини та Слобожанщини. До них приєдналася Османська імперія, яка 20 листопада 1710 року оголосила війну Московії. За планом союзників передбачалося здійснити похід з метою звільнення Правобережжя України./інформаційна, хронологічна</p> <p>На початку 1711 року хан 40-тисячною ордою та 2 тисячами запорожців вирушив на Слобожанщину. Не досягнувши успіху, він з 12 тисячами полонених бранців повернувся до Кримського ханства. Тим часом Пилип Орлик із 5 тисячами козаків, 20-30-тисячною татарською ордою та польським загоном вирушив на Правобережжя. Він здобув Немирів, Брацлав, Вінницю й узяв в облогу Білу Церкву. До нього приєдналося близько 11 тисяч місцевих козаків на чолі з полковником С. Самусем. Однак після звістки про наближення московського війська татари припинили облогу та почали брати ясир (10 тисяч жителів). Місцеві</p>	<p>З ким уклав політичні угоди Пилип Орлик? (Фурса)</p> <p>Які міста здобув Орлик у ході походу 1711 року? (Самчук)</p>	<p>Логічна, аксіологічна</p> <p>Логічна</p>
--	--	---	---	---

Додаток Ц

	<p>козаки пішли гетьмана й кинулися рятувати своїх близьких. Гетьман був змушений припинити похід. А от козаки С. Самуся відмовилися відступати і продовжили боротьбу. Вирішальна битва між московськими і польськими військами відбулася поблизу Богуслава. С. Самуся і його прихильники потрапили в полон і згодом були заслані до Сибіру. /інформаційна, хронологічна</p> <p>Влітку 1711 р. Петро I розпочав воєнну кампанію проти Османської імперії – Прутський похід. Московська армія вирушила до Молдавії, де її правитель підняв анти турецьке повстання. /хронологічна, інформаційна</p> <p>8-9 липня на річці Прут відбулася вирішальна битва. Московська армія була оточена турецьким військом, і Петро I зміг врятуватися лише завдяки підкупу та значним політичним поступкам. /інформаційна, хронологічна</p> <p>За Прутським мирним договором 1711 р. Московська держава повертала Османській імперії Азов, знищувала свої фортеці, нещодавно збудовані на Запоріжжі, і зобов'язувалася не втручатися у внутрішні справи Речі Посполитої. Окремий пункт стосувався українських земель, від яких Московія мала відмовитися та повернути під протекторат Кримського ханства й Османської імперії. Проте через нечітку формулювання було незрозуміло про що йдеться, -</p>	<p>Проти якої держави у 1711 році Петро I розпочав воєнну кампанію? (Петрик)</p> <p>Коли відбулася Прутська битва? (Фурса)</p> <p>Якими були умови Прутського мирного договору? (Гордієнко)</p>	<p>Логічна</p> <p>Хронологічна</p> <p>Логічна</p>
--	---	---	---

Додаток Ш

	<p>Запорозжя, Правобережжя або всю Гетьманщину. Петро I зволікає із виконанням вимог договору. <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>Зрештою наприкінці 1711 року Османська імперія висунула Московії вимогу передати всю Наддніпрянщину з Києвом під її протекторат відповідно до умов Прутського договору. Москва категорично відмовилася. <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>У результаті переговорів було досягнуто домовленостей, що Московія відмовляється від Правобережжя (крім Києва) і західної частини Запорозжя (землі на правому березі Дніпра з Кодаком), а Османська імперія не висуває претензій на інші запорозькі землі та Лівобережжю України. <i>/інформаційна</i></p> <p>Ці домовленості були зафіксовані в московсько-турецькому договорі, підписаному і квітні 1712 р. та <u>Адріанопольському</u> договорі 1713 р. вони стали тяжким ударом для Пилипа Орлика та його сподвижників. <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>Розуміючи, що Правобережжя втрачена, царський уряд аж до 1714 року переселяє місцеве населення на Лівобережжя з метою позбавити Пилипа Орлика будь-якої підтримки.</p> <p>Україна знову залишалася розділеною, а влада П. Орлика над Правобережжям, отримана згідно з указом султана, виявилася нетривалою. У квітні 1714 р. між Османською</p>	<p>Яких домовленостей вдалося досягти в результаті переговорів? (Гришко)</p> <p>Як ці домовленості були закріплені? (Косач)</p> <p>Коли Пилип Орлик втратив владу над Правобережжям? (Цанчук)</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p>
--	--	---	---

Додаток Ш

		<p>імперією та Річчю Посполитою було укладено договір, за яким Правобережна Україна залишалася у складі Речі Посполитої. Ще в 1712 р. польський сейм ухвалив рішення про скасування полкового устрою на Правобережжі. У 1714 році московські війська передали Польщі Білу Церкву, а залишки правобережних полків переправилися через Дніпро. Польща остаточно відновила свою владу на Правобережжі. Однак ці землі не стали «пусткою». Уже від 20-х рр. XVIII ст. почалося їх активне заселення і відродження. Хоча вирішальна роль у цьому процесі належала вже не козацтву. <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>У червні 1714 р. П. Орлик виїхав у подорож до країн Європи, де намагався отримати допомогу в боротьбі проти Московії. У 1720 році він побував в Німеччині, потім у Франції. Однак підтримки у правителів європейських держав гетьман не знайшов. Після підписання <u>Ніштадтського</u> мирного договору 1721 р. між Московією та Швецією перебування українських політичних емігрантів у всіх європейських країнах не схвалювалося. <i>/інформаційна, хронологічна</i></p> <p>У 1722 році Пилип Орлик змушений був переїхати до володінь Османської імперії, де прожив останні 20 років свого життя. Усі його дипломатичні зусилля не дали бажаних</p>	<p>Коли польський сейм ухвалив рішення про скасування полкового устрою на Правобережжі? (<u>Топольська</u>)</p> <p>Коли гетьман Пилип Орлик розпочав дипломатичну кампанію проти Московії? (<u>Грохоцький</u>)</p> <p>Коли Пилип Орлик припинив свою дипломатичну кампанію? Чому? (<u>Бондар</u>)</p>	<p>Хронологічна</p> <p>Хронологічна</p> <p>Хронологічна</p>
--	--	--	---	---

		результатів./інформаційна	
5жв	VI. Систематизація знань		<p>Метод «Мозковий штурм»</p> <p>Хто зрадив козацтво, показавши москowitzам таємний вхід у Батурин?(Грохоцький) <i>Логічна</i></p> <p>У чому полягала головна помилка всієї політики Івана Мазепи? Чи міг Мазепа зробити все інакше? (Фурса) <i>Логічна, аксіологічна</i></p> <p>Що таке <u>екзиль</u>? Чому Пилип Орлик очолив уряд в <u>екзиль</u>? (Топольська) <i>Логічна</i></p> <p>Яку офіційну назву мала Конституція Пилипа Орлика? (Гордієнко) <i>Логічна, аксіологічна</i></p> <p>Чи вдалося Пилипу Орлику досягти бажаних результатів в еміграції? Чи можливо було взагалі на той час і в тих умовах створити потужну антимосковську коаліцію? <i>Логічна, аксіологічна, мовленнєва, комунікативна</i></p> <p>«Кола Вена» (це завдання є спільним для всього класу і покликане для того щоб розвивати критичне мислення учнів)</p>

Додаток Я

3хв	VII. Висновки	<p>Політика гетьманів Івана Мазепи та Пилипа Орлика мала як спільні так і відмінні риси. Перший з них припустився значних помилок у своїй політиці коли намагався знайти порозуміння з Московською державою та дозволяв використовувати козацьке військо у її брудних загарбницьких військових кампаніях і розуміння розриву політичних зв'язків з Москвою прийшло до нього запізно. Другий став творцем першої української Конституції основні ідеї якої перемістилися в сучасну і присвятив майже всю свою діяльність створенню антимосковської коаліції. Проте на той час створити таку коаліцію було неможливо, оскільки Україна не мала належного авторитету впливової держави на міжнародній арені.</p>		
1хв	VIII. Домашнє завдання		<p>Опрацювати § 25 Написати есе на тему: «Конституція Пилипа Орлика – перша конституція Європи» Завдання на вибір:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Скласти сенкан про Пилипа Орлика або Івана Мазепу. 2. Написати листа Івану Мазепі або Пилипу Орлику. 	